

Poradnik: Dobre Praktyki: zawód – wychowawca

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

**Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego**

Dobre Praktyki: zawód – wychowawca

opracowany w ramach projektu:
Program Praktyk Pedagogicznych podnoszący jakość
kształcenia przyszłych nauczycieli

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

**Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego**

Poradnik opracowany przez

Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4A,

90-248 Łódź

tel. (42) 633 17 19

fax. (42) 209 36 85

Poradnik opracowany przez:

Monikę Talagę-Michalską

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

**Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego**

Spis treści

Wstęp.....	6
1. Wychowawca – zawód czy rola społeczna?.....	7
2. Równouprawnienie na rynku pracy.....	12
2.1 Dyskryminacja, stereotypy, uprzedzenia.....	12
2.2 Dyskryminacja w miejscu pracy	15
2.3 Samospełniająca się przepowiednia	20
3. Praktyczny wymiar pracy wychowawcy	26
3.1 Znajomość specyfiki rozwojowej ucznia	26
3.2 Praca z klasą.....	29
3.3 Aktywizowanie i motywowanie uczniów	37
3.3.1 Przekazywanie zadań przez nauczyciela	37
3.3.2 Motywowanie uczniów	38
3.4 Współdziałanie z rodzicami	41
4. Przygotowanie zawodowe nauczyciela	54
5. Wychowawca poza szkołą.....	60
5.1 Wycieczki szkolne.....	61
5.2 Imprezy klasowe.....	63
5.3 Prowadzenie kroniki klasowej.....	66
5.4 Prace społeczne i wolontariat	67
6. Wychowawca wobec współczesnych przemian społecznych	69
6.1 Budowanie społeczeństwa informacyjnego	69
6.2 Zjawisko agresji w szkole	71
7. Kryzys w rodzinie	80
8. Sytuacja nauczyciela we współczesnej szkole	83
Zakończenie.....	85
Bibliografia.....	86

Wstęp

Niniejsze opracowanie zostało przygotowane z myślą o studentach Wyższej Szkoły Kultury Fizycznej i Turystyki im. Haliny Konopackiej w Pruszkowie – przyszłych nauczycielach i wychowawcach. Jest formą poradnika wskazującego najważniejsze zagadnienia związane z pracą nauczyciela. Nie skupia się jednak na jej dydaktycznych aspektach, ale wychowawczym wymiarze działań pedagoga. Nauczyciele powinni być świadomi, że jedną z podstawowych funkcji szkoły jest właśnie funkcja wychowawcza. Czy to prowadząc zajęcia z wychowania fizycznego, czy z matematyki, nauczyciel oddziałuje na uczniów całą swoją osobą i nie sposób oddzielić działania wychowawczego od dydaktycznego. Wzajemnie się one splatają i uzupełniają. Pedagog powinien być dla swoich uczniów wzorem nie tylko w zakresie posiadanej wiedzy, ale także przyjmowanych postaw i reprezentowanych zachowań – począwszy do tych związanych z wartościami przekazywanymi przez niego w sposób dosłowny, np. kiedy tłumaczy uczniom zasady walki fair play, a także tych, które prezentuje w codziennym funkcjonowaniu, np. podejście do aktywności zawodowej.

Opisane w poradniku wskazówki dotyczące pracy z uczniami, uwagi dotyczące organizacji zajęć czy kontaktu z rodzicami, mają charakter uniwersalny i dostosowany do każdego wychowawcy. Niezależnie od prowadzonego przez siebie przedmiotu, każdy nauczyciel może mieć taki sam pedagogiczny wpływ na swoich podopiecznych. Zależy to wyłącznie od jego osobowości, zaangażowania, aktywności i wkładu czasu oraz wysiłku w proces wychowawczy. Bez względu na swoje specjalności, nauczyciele mogą szukać własnych dróg nawiązywania kontaktu z uczniami i przekazywania im uniwersalnych wartości.

W opracowaniu nacisk został położony na indywidualizowanie pracy z podopiecznymi, równe traktowanie każdego z nich oraz takie sposoby postępowania wychowawczego, które zapewniają wzajemny szacunek między uczniem i nauczycielem.

W ostatniej części przedstawione zostały problemowe sytuacje w pracy nauczyciela-wychowawcy. Znajdą się w niej opisy typowych problemów, z jakimi może spotkać się pedagog w swojej codziennej pracy wychowawczej, a także podpowiedzi dotyczące sposobów postępowania, gdy pojawiają się tego typu trudności.

1. Wychowawca – zawód czy rola społeczna?

Według jednego z najważniejszych dokumentów dla pedagoga – *Karty nauczyciela* – jego obowiązkiem jest rzetelne realizowanie zadań związanych z powierzonym mu stanowiskiem i podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą. Powinien wspierać każdego ucznia w jego rozwoju, ale też dążyć do rozwijania własnych kompetencji zawodowych oraz osobistych zainteresowań. Dodatkowo, obowiązkiem nauczyciela jest wychowanie i kształcenie w duchu umiłowania Ojczyzny, poszanowania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w atmosferze wolności sumienia i szacunku do każdego człowieka. Nauczyciel jest zobowiązany także do kształtowania u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnych z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodowości oraz ras i światopoglądów¹.

Jak wynika z tego dokumentu, podstawą pracy każdego pedagoga jest nie tylko działalność dydaktyczna, ale także wychowawcza. Ważnym zadaniem jest kształtowanie postaw uczniów, przy czym odnosi się to nie tylko do wychowawców klas, ale wszystkich nauczycieli mających w szkole kontakt z dzieckiem. Proces wychowania powinien zachodzić przez cały czas, a nie tylko w wyznaczonym i ściśle określonym terminie (np. tylko podczas lekcji wychowawczej). Zadania wychowawcze dotyczą wszystkich nauczycieli i są aktualne podczas przebywania dziecka w szkole oraz poza nią. Pedagog pełni swoją rolę także podczas zajęć pozaszkolnych, takich jak: wycieczki klasowe czy uroczystości związane z życiem szkoły.

Drugim ważnym dokumentem jest **podstawa programowa** opracowana dla każdego typu szkoły. Nowe podstawy programowe zostały wprowadzone Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Rozporządzenie to zostało opublikowane w Dzienniku Ustaw z 15 stycznia 2009 Nr 4 poz. 17. Podstawa programowa omawia nie tylko wytyczne do prowadzenia zajęć z danego przedmiotu, ale także wyznacza zadania wychowawcze dla nauczycieli.

Według *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych* oraz *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych*,

¹ *Karta nauczyciela*, Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. (tekst ujednolicony wraz ze zmianami wprowadzonymi ustawą o zmianie Karty nauczyciela z dnia 15 lipca 2004, która weszła w życie z dniem 31 sierpnia 2004 roku), http://www.menis.pl/karta_nauczyciela.html, (dostęp uzyskany dnia 10.05.2011).

których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, do głównych celów kształcenia należą²:

- Przystwojenie przez uczniów podstawowego zasobu wiadomości dotyczących faktów, zasad, teorii i praktyk bliskich tematom i zjawiskom doświadczanym przez uczniów.
- Zdobywanie przez uczniów umiejętności wykorzystywania już nabytych wiadomości do wykonywania zadań i rozwiązywania problemów.
- **Kształtowanie postaw uczniów, przyczyniających się do sprawnego i odpowiedzialnego funkcjonowania we współczesnym świecie** [podkr. aut.].

Wśród najważniejszych trzech celów, dla których istnieją i działają szkoły, znalazło się zatem także kształtowanie postaw. Szkoła to nie tylko miejsce, gdzie uczniowie nabywają wiedzę i dowiadują się, jak ją skutecznie wykorzystywać, ale także poddawani są takim oddziaływaniom wychowawczym, które umożliwiają kształcenie u nich odpowiednich zachowań. Powinny one gwarantować skuteczne poruszanie się we współczesnym świecie i łatwą adaptację do jego wymogów.

Działalność edukacyjna szkoły regulowana jest poprzez szkolny zestaw programów nauczania, **program wychowawczy** i program profilaktyki. Szkolny zestaw programów nauczania zawiera całość działania szkoły z punktu widzenia dydaktycznego, ale uwzględnia także **wymiar wychowawczy**. Program wychowawczy szkoły obejmuje wszystkie treści i działania mające charakter wychowawczy. Natomiast program profilaktyki dostosowany jest do potrzeb rozwojowych uczniów i danego środowiska. Obejmuje on wszystkie treści o charakterze profilaktycznym. Zarówno szkolny zestaw programów nauczania, jaki i program wychowawczy oraz program profilaktyki muszą spełniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Realizacja ich jest zadaniem zarówno dla całej szkoły jako instytucji, jak i każdego nauczyciela z osobna.

Istotnym celem kształcenia w szkole podstawowej jest formowanie u uczniów postaw sprzyjających ich rozwojowi indywidualnemu i społecznemu. Należą do nich: szacunek do innych ludzi, odpowiedzialność, wiarygodność, uczciwość, wytrwałość, poczucie własnej wartości, kreatywność, ciekawość poznawcza, przedsiębiorczość, podejmowanie inicjatywy,

² Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (dostęp uzyskany dnia 10.05.2011).
Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf (dostęp uzyskany dnia 10.05.2011).

kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, praca zespołowa. Do rozwoju społecznego mogą przyczynić się: kształtowanie postawy obywatelskiej, poszanowanie tradycji i kultury własnego narodu oraz poszanowanie innych kultur i tradycji. Szkoła powinna zapobiegać wszelkiej dyskryminacji.

Założenia te można spełnić nie tylko poprzez specjalne, ukierunkowane, celowe działania, np. organizację uroczystości szkolnych, edukacyjne wycieczki klasowe czy zajęcia tematyczne podczas godzin wychowawczych, ale także codzienną pracę z uczniami i służyć im własnym przykładem pożądanym postaw. Niniejsze opracowanie ma na celu ukazanie, że oddziaływania wychowawcze nie zachodzą w oderwaniu od nauczania, okazjonalnie. Każdy nauczyciel jest po części wychowawcą, także wtedy gdy prowadzi zajęcia z nauczaniem przez siebie przedmiotu i omawia zagadnienia niezwiązane bezpośrednio z tematyką wychowawczą.

Przez wiele lat dziecko poddawane jest intensywnym oddziaływaniom edukacyjnym i wychowawczym w szkole. Na rzecz jego rozwoju przez długi czas pracuje sztab osób. Przygotowują go do samodzielnego życia, działania na własną rękę, odnajdywania się w społeczeństwie oraz dokonywania właściwych wyborów i decyzji. Wiedza zdobywana w szkole bierze się nie tylko z podręczników, wykładów prowadzonych przez nauczycieli czy innej aktywności edukacyjnej uczniów. Zarówno procesy **nauczania**, jak i **wychowania** prowadzone są również w przestrzeni społecznej, w ciągłych relacjach międzyludzkich. Szkoła jest miejscem nieustającego kontaktu z innymi ludźmi i może być źródłem sukcesów i porażek na tym polu. Dziecko kształtuje poczucie własnej wartości w relacjach z innymi ludźmi, poprzez to jak jest traktowane przez inne osoby, dowiaduje się, ile jest warte. W kontaktach z nauczycielami i rówieśnikami buduje obraz siebie. Ze względu na ilość czasu, który dziecko spędza w szkole i regularność prowadzonych w niej wobec niego działań wychowawczych, zachowania nauczycieli niosą dla niego ogromny ładunek informacji i mają duże znaczenie dla jego rozwoju³.

Pracy nauczyciela nieustannie towarzyszy kontekst etyczny. Nie ma wątpliwości, że jego profesjonalizm musi uwzględniać wartości. Nauczyciel realizuje się we wzajemnych relacjach z uczniem, kształtuje ich, decyduje o tym, czego ich nauczy i kim się kiedyś staną. Zadanie nauczyciela jest zatem nie tylko bardzo ważne społecznie, ale także niezwykle odpowiedzialne. W każdej sytuacji, która związana jest z instytucjonalnym nauczaniem i wychowaniem, istotnego znaczenia nabiera moralna postawa pedagoga oraz normy i zasady,

³ M. Taraszkiewicz-Kotońska, *Wychowanie* [w:] eadem (red.), *Zasady skutecznej komunikacji w nauczaniu i wychowaniu*, Wydawnictwo Verlag Dashhöfer, cop. 2003, s. 25.

według których żyje. Dziś wzrasta rola nauczyciela w zaszczepianiu uczniom reguł postępowania i wartości, ponieważ rodziny często okazują się być niewydolne wychowawczo, trapione kryzysami nie zawsze prawidłowo realizują swoje zadania wychowawcze. Żyjemy także w czasach niepewności moralnej, zachwianych reguł życia społecznego⁴.

Proces wychowywania uczniów dokonuje się na każdej lekcji. To nie tylko mozolne wysiłki mające na celu zaprowadzenie dyscypliny, pilnowanie zachowania uczniów, nagradzanie ich i karanie, ale także oddziaływanie nauczyciela samym sobą, poprzez własne zachowanie. Wpływ ten może być bardzo znaczący, choć zwykle obie strony nie do końca zdają sobie z niego sprawę. Sami pamiętamy ze swojej kariery szkolnej wielu nauczycieli i ich zróżnicowane postępowanie. W naszej pamięci utkwili zarówno ci, którzy stanowili wzór i cieszyli się sympatią, jak i takie osoby, które budziły wyłącznie lęk i frustrację. Jeszcze po latach analizujemy ich zachowanie, często przypadkowe wypowiedzi i ich wpływ na nasze życie.

Nauczyciel powinien pamiętać, że uczniowie obserwują każdy jego krok, reakcję, sposób postępowania, a zachowania te z czasem mogą naśladować, powielać. Uczniowie zauważają, w jaki sposób pedagog podchodzi do swojej pracy – jaki ma do niej stosunek, czy jest zaangażowany, jak radzi sobie ze związanymi z nią zadaniami. Analizują również, jak rozwiązuje swoje problemy życiowe i zawodowe, jak oddziela sprawy ważne od tych mniej ważnych, jak planuje swój czas w pracy i jak go organizuje.

Dlatego istotnym aspektem działań nauczyciela powinno być dbanie o solidność i staranność w przeprowadzaniu lekcji. Rzetelne przygotowanie, dopracowanie szczegółów i porządek świadczą o przykładaniu wagi do swojej aktywności zawodowej i poważnym traktowaniu uczniów. Brak przewidywalności, chaos, niekonsekwencja i wysyłanie dwuznacznych sygnałów zrażają uczniów i są dla nich złym przykładem do naśladowania. Brak pomocy naukowych czy nieodpowiedni ich dobór jest sygnałem dla podopiecznych, że ich przygotowanie do lekcji również nie musi być dopracowane w szczegółach, mieć charakter prowizoryczny. Metody pracy nauczyciela służą jako przykład uczniom i stanowią dla nich wzorzec. Wprowadzenie samodyscypliny nie tylko pomaga samemu nauczycielowi, ale także jego uczniom. Dotyczy to zarówno sfery nauczania, jak i wychowania⁵.

⁴ G. Poraj, *Od pasji do frustracji. Modele psychologicznego funkcjonowania nauczycieli*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 38.

⁵ K. Schaeffer, *Nauczyciel w szkole*, GWP, Gdańsk 2008, s. 44–45.

W pracy nauczyciela trudno jest oddzielić jego działalność dydaktyczną od wychowawczej. **Dlatego należy przyjąć, że każdy nauczyciel jest równocześnie wychowawcą.** Oba te działania spajają się i uzupełniają.

Warto już na początku zaznaczyć, że pomimo ogromnej ilości publikacji na temat wychowania i tego, jak powinien zachowywać się wychowawca, nie ma jednej, skutecznej recepty postępowania. Choć można kierować się pewnymi wytycznymi i wskazówkami, to nie otrzymamy gotowych rozwiązań na to, jak postąpić w konkretnym przypadku. Każdy wychowawca musi wypracować własne metody działania i nieustannie zdobywać nową wiedzę i doświadczenie.

2. Równouprawnienie na rynku pracy

2.1 Dyskryminacja, stereotypy, uprzedzenia

Równe traktowanie w miejscu pracy gwarantuje w Polsce *Kodeks pracy*. Główna zasada mówi o tym, że wszystkie osoby są równe w sytuacji zatrudnienia, pracy i jej zakończenia. Szczegółowe regulacje dotyczą tak praw, jak obowiązków pracodawcy i pracownika. Dotyczą one wszystkich osób, niezależnie od tego, czy są zatrudnione na cały etat lub jego część, oraz czy posiadają umowę o pracę na czas określony, czy nieokreślony.

Równe traktowanie obejmuje zarówno sferę awansowania i dostępu do szkoleń, jak i nawiązywania czy rozwiązywania stosunku pracy. Jest to o tyle istotne, że do dyskryminacji niezgodnej z prawem może dojść jeszcze przed nawiązaniem stosunku pracy. Równe traktowanie powinno obowiązywać wszystkie osoby, bez względu na ich płeć, sprawność fizyczną i psychiczną, rasę, religię, wyznanie, narodowość, pochodzenie etniczne, przynależność związkową, a także orientację seksualną. Niezatrudnienie osoby wyłącznie ze względu na przynależność do którejś z wymienionych grup lub jej gorsze traktowanie z tego samego powodu podlega karze.

Dyskryminacja jest związana z posługiwaniem się **stereotypami** i **uprzedzeniami**. Wszystkie te trzy zjawiska mają na siebie wpływ i są od siebie zależne. Aby zrozumieć, na czym polega dyskryminacja i skąd się bierze, należy zacząć od wyjaśnienia pojęć: stereotyp i uprzedzenie.

Uprzedzeniami nazywamy negatywne postawy wobec osoby lub grupy postrzeganej jako „inna” od naszej. Postawy te mają nieuzasadniony charakter i często są bardzo krzywdzące. Dzieje się tak, ponieważ w przypadku uprzedzeń nie ma uzasadnionej przyczyny, dla której żywi się wobec drugiej osoby negatywne uczucia. Jedynym powodem tej niechęci jest przynależność do grupy, jaką określamy jako „inna”, np. kibice przeciwnej drużyny sportowej, osoba o odmiennym kolorze skóry lub innego wyznania.

Uprzedzenia zbudowane są z takich elementów jak każda inna postawa. Są to przekonania, emocje i gotowość do działania⁶. Jeśli żywisz wobec kogoś uprzedzenia, prawdopodobnie będziesz myślał o tej osobie w sposób negatywny, Twoje emocje będą jej nieprzychylnie, a działania będą skierowane na unikanie tej osoby lub wręcz szkodzenie jej. Komponent afektywny ma najważniejsze znaczenie w przypadku uprzedzeń. Są to negatywne emocje skierowane przeciwko drugiej osobie, takie jak: pogarda, obrzydzenie, lęk,

⁶ W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, GWP, Gdańsk 2004, s. 468.

lekceważenie, rezerwa, dystans, nieufność. Komponent poznawczy opiera się na negatywnym ocenianiu tej osoby, a behawioralny na demonstrowaniu swoich uczuć i przekonań wobec niej.

Pierwotnymi źródłami uprzedzeń są **stereotypy**. Są to uproszczone i uogólnione sądy o członkach innych grup społecznych wyróżnionych ze względu na jakąś cechę (np. płeć, pochodzenie, kolor skóry itp.). **Uproszczenie** polega na tym, że pojedyncze cechy są traktowane jako wyłączne charakterystyki tych osób, natomiast **uogólnienie** dotyczy sytuacji, w której na podstawie znajomości jednego członka grupy, dokonuje się przeniesienia jego cech na pozostałe osoby.

Założmy, że do Twojej klasy od nowego roku szkolnego będzie uczęszczać dziecko z bardzo zamożnej rodziny, w dodatku jedynak. Wcześniej zetknąłeś się już z dzieckiem w podobnej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Odbierałeś je jako rozkapryśzone i nastawione wyłącznie na siebie. Prawdopodobnie dokonasz uogólnienia jego cech na inne dzieci z bogatych rodzin i będziesz sądził, że nowy członek Twojej klasy również taki będzie. Dodatkowo, dokonasz uproszczenia i będziesz postrzegał je wyłącznie przez pryzmat bardzo dobrej sytuacji ekonomicznej i nastawienia na dobra materialne. Skupisz się więc wyłącznie na tej jednej cesze i będzie Ci trudno dostrzec także inne jego wady i zalety.

W ten sposób działają właśnie stereotypy. Ma to jednak pewne zalety. Stereotypy oszczędzają nam czas i wysiłek w poznawaniu innych osób. Zapewniają nam oszczędność poznawczą, dzięki nim nie musimy gromadzić nadmiaru informacji na czyjś temat. Oszczędność poznawcza polega na tendencji ludzi do wykorzystywania uproszczeń i utartych schematów w celu przyspieszenia procesów myślowych. Jeśli za każdym razem, kiedy poznajemy przedstawiciela jakiejś grupy, mielibyśmy wyrabiać sobie opinię na jego temat, kosztowałoby nas to zbyt wiele czasu i wysiłku⁷. Dlatego ludzie mają tendencję do posługiwania się stereotypami i chętnie z nich korzystają, unikając w ten sposób zbędnego wysiłku i utraty czasu.

Warto zaznaczyć, że nie wszystkie stereotypy mają negatywny charakter. Przykładem może być stereotypowe postrzeganie przedstawicieli innych nacji. Zwykło się uważać, że Anglicy są flegmatyczni, Włosi rozrywkowi, a Niemcy przesadnie uporządkowani. Nawet jeśli stereotypy mają pozytywne zabarwienie, mogą działać niekorzystnie dla danej grupy. Nadmierne upraszczanie i uogólnianie pozbawia nas szerszego spojrzenia i dostrzeżenia rozległej gamy cech. Dodatkowo, stereotypy trudno jest zmienić, są sztywne i nie ulegają dynamicznym zmianom.

⁷ Ibidem, s. 470.

Źródła stereotypów tkwią w wychowaniu rodzinnym, środowisku szkolnym oraz reklamach i przekazach medialnych. Stereotypy nabywane są podczas socjalizacji, a ich budowanie rozpoczyna się już w dzieciństwie. Trening uprzedzeń i dyskryminacji dokonuje się w domu, a otoczenie może go jeszcze dodatkowo wzmacniać. Przebiega on tak samo naturalnie, jak zdobywanie szerszej wiedzy o świecie. Przed długi czas dziecko nie kwestionuje tego, czego nauczyło się w swoim środowisku. Kiedy jednak zaczyna obserwować różnicę między swoimi negatywnymi nastawieniami i przekonaniami a tym, kim de facto są osoby, których one dotyczą, często jest już za późno. Stereotypy i uprzedzenia są już na tyle rozwinięte i trwałe, że trudno je zmienić⁸.

Do **dyskryminacji** dochodzi wówczas, gdy postawa przeradza się w konkretny, szkodliwy akt – nieuzasadnionego lub wręcz szkodliwego działania, wymierzonego przeciw drugiej osobie lub grupie. Zachowanie to wynika z postrzegania tej osoby lub grupy jako innej od własnej. Uprzedzenia nie zawsze muszą ulec ujawnieniu i przerodzić się w szkodliwy akt⁹.

Wyróżniamy dwa rodzaje dyskryminacji:

- **Dyskryminacja bezpośrednia.**

Polega ona na gorszym traktowaniu jakiejś osoby wyłącznie ze względu na reprezentowanie przez nią jednej lub kilku cech będących podstawą uprzedzeń. Za przykład może służyć odmowa zatrudnienia mężczyzny w przedszkolu na stanowisku nauczyciela przedszkolnego albo kobiety do pracy w charakterze kierowcy. Przy czym niezatrudnienie tych osób wynika wyłącznie z przynależności do danej płci, a nie innych czynników, np. braku odpowiednich kwalifikacji.

- **Dyskryminacja pośrednia.**

Ma ona miejsce, kiedy w wyniku działania o charakterze pozornie neutralnym (np. wyznaczenie określonych kryteriów w dostępie pracowników do szkoleń) gorzej traktowany jest pracownik lub grupa pracowników, przynależąca do grona osób wyróżnionego określoną cechą (wiekiem, płcią)¹⁰. Przykładem może być ustalanie takich

⁸ K. Bojarska, *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji* [w:] M. Pawłęga (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji. Pakiet edukacyjny dla trenerów i trenerek*, http://bezuprzedzen.org/doc/pakiet_przeciw_dyskryminacji.pdf (dostęp uzyskany dnia 3.05.2011).

⁹ W. Wosińska, op. cit., s. 469.

¹⁰ A. Grzybek, *Dyskryminacja ze względu na płeć* [w:] M. Pawłęga (red.), op. cit.

kryteriów awansu, które są trudne do spełnienia przez jakąś grupę, a nie wynikają z rodzaju pracy.

Warto zaznaczyć, że walka ze stereotypami oraz wychowanie do równości i tolerancji, jeśli mają być skuteczne, muszą zaczynać się właśnie w szkole. Uczniowie mają w niej okazję na spotkanie przedstawicieli wielu różnych grup, np. dzieci o innym kolorze skóry i pochodzeniu narodowościowym, wywodzących się ze zróżnicowanych środowisk społecznych, dzieci zarówno sprawnych fizycznie, jak i niepełnosprawnych. Wspólna nauka i zabawa daje im możliwość wzajemnego, bezpośredniego poznania się członków tych grup i samodzielnego przekonania się, jacy naprawdę są „inni”. Jeśli nauczyciele nie podkreślają różnic między podopiecznymi, a dążą do ich integracji, uczniowie mogą na tym wyłącznie skorzystać.

2.2 Dyskryminacja w miejscu pracy

Na zagadnienie stereotypizacji, dyskryminacji i obecności uprzedzeń w środowisku szkolnym możemy spojrzeć z dwóch perspektyw: jako na zjawisko dotyczące nauczycieli oraz jako problem dotyczący uczniów. Nauczyciel z dyskryminacją może zetknąć się podczas starań o pracę oraz w sprawach związanych ze swoim zatrudnieniem. Natomiast uczniowie są na nią narażeni zarówno ze strony nauczycieli, jak i rówieśników. Poniżej w pierwszej kolejności omówione zostanie zagadnienie dyskryminacji wybranych grup społecznych podczas starań o pracę i w trakcie zatrudnienia.

- Dyskryminacja ze względu na płeć.

Dyskryminacją ze względu na płeć nazywamy nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn ze względu na ich przynależność płciową, które nie jest uzasadnione obiektywnymi przyczynami. Może ono dotyczyć konkretnej osoby albo kobiet i mężczyzn jako całych grup¹¹.

Sytuacja kobiet na polskim rynku pracy wciąż pozostaje niekorzystna, gorsza niż sytuacja mężczyzn. Dzieje się tak z kilku powodów. Ze względu na tradycyjnie przypisaną kobietom rolę osoby prowadzącej dom i sprawującej opiekę nad dziećmi, są one częściej niż mężczyźni zmuszone do łączenia pracy zawodowej z obowiązkami domowymi. Częściej też korzystają z różnego rodzaju świadczeń związanych z sytuacją rodzinną, np. urlopu macierzyńskiego, zwolnienia lekarskiego na dziecko. Są przez to gorzej wynagradzane

¹¹ Ibidem.

i rzadziej otrzymują awans niż mężczyźni o takich samych kwalifikacjach i doświadczeniu zawodowym. Dodatkowo, ze względu na obowiązki związane z rodzeniem i wychowaniem dzieci, są postrzegane przez pracodawców jako mniej dyspozycyjne i mobilne, a także mniej zaangażowane w obowiązki zawodowe.

Zjawiskami powiązаныmi z dyskryminacją ze względu na płeć są: zjawisko „szklanego sufitu”, „szklanych ruchomych schodów” i zjawisko „lepiej podłogi”. Wymienione problemy dotyczą osiągania przez kobiety kolejnych szczebli awansu zawodowego i rozwijania kariery. Można je obserwować także w szkolnictwie. Choć jest ono bardzo sfeminizowane, to często na najwyższe stanowiska w tej branży zajmują mężczyźni. Według danych z roku 2005 liczba zatrudnionych kobiet w edukacji w stosunku do mężczyzn wynosiła 80,3%. Natomiast wśród dyrektorów placówek odsetek kobiet wynosił już tylko 72,1. Choć różnica w proporcjach nie jest bardzo duża, ukazuje niepokojące zjawisko premiowania mężczyzn w awansie pionowym w polskim szkolnictwie¹².

Przyjrzyjmy się teraz strukturze zatrudnienia kobiet na uczelniach wyższych. Zatrudnienie w tych instytucjach w roku 2005 rozkładało się w proporcjach: kobiety – 35,6%, mężczyźni – 64,4%. Analizując udział kobiet we władzach uczelni oraz na stanowiskach kierowników katedr, trzeba stwierdzić, że struktura zatrudnienia ma w tym przypadku układ piramidalny. W szkolnictwie wyższym kobiety podejmują zwykle pracę wykładowczyń i lektorek, niewiele jednak z nich zdobywa najwyższe stopnie naukowe. Według GUS w roku 2001 procentowy udział w zatrudnieniu na uczelniach wyższych kobiet kształtował się następująco: profesor – 19%, docent – 21%, adiunkt – 36%, asystent – 47%, inne – 54%, kobiety ogółem – 39%. Proporce te zaskakują w kontekście danym mówiących o tym, że wśród osób ze stopniem naukowym doktora kobiety stanowią 50%. Tymczasem nie przekłada się to na adekwatną reprezentację kobiet we władzach uczelni¹³.

Przytoczone fakty potwierdzają występowanie w edukacji i szkolnictwie **zjawiska „szklanego sufitu”** – polega ono na zdobywaniu awansu przez kobiety, ale tylko do pewnego momentu. Ich dostęp do najwyższych stanowisk jest blokowany przez symboliczną przeszkodę – szklany sufit, który nie pozwala im awansować wyżej¹⁴.

„Szkłane ruchome schody” – zjawisko to polega na bardzo szybkim zdobywaniu szczebli awansu przez mężczyzn, którzy „wjeżdżają” na kolejne stanowiska po

¹² Statystyczny dyrektor polskiej szkoły, <http://www.scholaris.pl/cms/index.php/news/show?id=VW4Y41772DAVT2W2S1NY52M4> (dostęp uzyskany dnia 25.04.2001).

¹³ M. Fuszara, *Kobiety wobec uniwersyteckiej edukacji*, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=01&article=05> (dostęp uzyskany dnia 25.04.2001).

¹⁴ L. Brannon, *Psychologia rodzaju*, GWP, Gdańsk 2002, s. 395.

symbolicznych „ruchomych schodach”, podczas gdy kobiety muszą samodzielnie „wspinać się” po kolejnych szczeblach drabiny awansu¹⁵.

„**Lepka podłoga**” – zjawisko to jest opisywane w kontekście niższych zarobków kobiet i ich niższej pozycji zawodowej. Kobiety często wykonują zawody, w których awans jest utrudniony lub niemożliwy, w związku z tym są „przylepione” do swojego miejsca pracy. W mało prestiżowych profesjach, np. jako urzędniczki, sekretarki, kosmetyczki, nie mogą wznosić się na wyższe szczeble zatrudnienia¹⁶.

Warto jednak wspomnieć, że dyskryminacji w pracy podlegają nie tylko kobiety, ale i mężczyźni. Dzieje się tak szczególnie w przypadkach, w których mężczyzna wybiera zawód nietypowy dla swojej płci. Takie sytuacje pojawiają się w szkolnictwie. O ile łatwo jest nam sobie wyobrazić mężczyznę – nauczyciela matematyki czy informatyki, to trudniej jest powiązać go z wykonywaniem zawodu nauczyciela przedszkolnego czy dydaktyka kształcenia zintegrowanego. Niemniej jednak płeć nie powinna być przeszkodą w zatrudnianiu osoby na tym stanowisku pracy.

- Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność.

Stosunek do osób niepełnosprawnych poprawia się wśród społeczeństwa polskiego. Badania pokazują, że:

- 15% badanych osób uważa, że stosunek społeczeństwa do osób niepełnosprawnych jest bardzo dobry;
- 46% osób uważa, że społeczeństwo dobrze traktuje osoby niepełnosprawne;
- 47% jest zdania, że społeczeństwo traktuje je źle;
- 15% uważa, że stosunek społeczeństwa do osób niepełnosprawnych jest bardzo zły.

Wyniki te są lepsze niż w badaniach przeprowadzonych w 1993 roku. Ocen pozytywnych jest o 7 punktów procentowych więcej, a negatywnych o 5 punktów procentowych mniej.

Dane dotyczące postaw wobec integracji osób niepełnosprawnych w środowisku pracy wskazują na dwie tendencje wśród społeczeństwa: model integracyjny i segregacyjny. Ponad dwie trzecie osób uważa, że zatrudnienie osób niepełnosprawnych powinno mieć charakter integracyjny, czyli powinny one mieć możliwość zatrudnienia w normalnych zakładach

¹⁵ Ibidem, s. 404.

¹⁶ Ibidem.

pracy, wspólnie z pełnosprawnymi współpracownikami. Natomiast jedna czwarta badanych jest zadania, że najlepszym środowiskiem pracy będą specjalnie w tym celu tworzone zakłady pracy (model segregacyjny). Wyniki te obrazują rosnącą tendencję do włączania osób niepełnosprawnych do życia społecznego, także w wymiarze zawodowym¹⁷.

Głównym problemem dla osób niepełnosprawnych w środowisku szkolnym jest wciąż zbyt niski poziom dostosowania go do ich potrzeb. Jedną z trudności są bariery architektoniczne, utrudniające lub wręcz uniemożliwiające sprawne przemieszczanie się osób z niepełnosprawnością ruchową. Często przyczyną tego stanu rzeczy jest brak wystarczających środków finansowych. W wielu budynkach nie ma dostosowanych wind, schody są zbyt wysokie, a sale usytuowane są na wielu kondygnacjach. Wejścia dla niepełnosprawnych usytuowano z boku lub z tyłu budynków – dziecko niepełnosprawne nie tylko nie może wejść do szkoły w normalnym tempie z osobami ze swojej klasy (musi np. czekać na otwarcie drzwi), ale także musi to robić w innym miejscu.

Sytuacja ta dotyczy nie tylko dzieci i młodzieży szkolnej, ale także studentów. Często budynki uczelni wyższych nie są odpowiednio dostosowane do użytkowania przez osoby niepełnosprawne. Dotyczy to nie tylko barier architektonicznych, ale także odpowiedniego sprzętu umożliwiającego naukę osobom z niepełnosprawnymi zmysłami np. wzroku lub słuchu.

- Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną.

Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną jest kontrowersyjnym i delikatnym tematem. O ile nasza płeć czy wiek są zauważalne na pierwszy rzut oka, o tyle nasza orientacja seksualna nie jest informacją, którą dzielimy się z każdą osobą. Warto podkreślić, że niezależnie od wyznawanych przez pracodawcę poglądów, nie ma on prawa nie zatrudnić lub zwolnić osoby o odmiennej (nieheteronormatywnej) orientacji. Homofobia w środowisku szkolnym często bierze się z przekonania, że homoseksualny nauczyciel może przekazywać uczniom swoje poglądy czy wręcz namawiać do homoseksualnych zachowań.

Homoseksualizm może być również kojarzony z zachwianym systemem wartości oraz groźbą wykorzystania seksualnego. Badania przeprowadzone przez Kampanię Przeciw Homofobii oraz stowarzyszenie Lambda pokazują, że ponad 80% osób homoseksualnych ukrywa w pracy swoją orientację (4% przez cały czas i wobec wszystkich osób, 51% bardzo często i przed zdecydowaną częścią współpracowników). Natomiast badanie przeprowadzone

¹⁷ J. Molczyk, *Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność, płeć* [w:] M. Pawłęga (red.), op. cit.

przez portal Wirtualna Polska ujawniło, że 17 % osób uważa, że osoby homoseksualne nie powinny wykonywać zawodu lekarza i nauczyciela¹⁸.

Obawy te często wiążą się wieloma nieprawdziwymi przekonaniem na temat osób homoseksualnych oraz brakiem wiedzy na temat samego homoseksualizmu. Sadzi się, że osoby homoseksualne są samotne i nieszczęśliwe, mają wiele przypadkowych kontaktów seksualnych, molestują osoby nieletnie, zostały uwiedzione w dzieciństwie, przenoszą choroby weneryczne i są bardziej narażone na zarażenie wirusem HIV. Bardzo często też pojęcie homoseksualizmu mylone jest z innymi terminami, takimi jak: pedofilia, nekrofilia, dewiacja, zboczenie a nawet sodomia czy zoofilia¹⁹. To wszystko sprawia, że na wiadomość, iż nauczyciel posiada orientację homoseksualną, nerwowo reagują rodzice i dyrekcja szkoły.

Warto uświadomić sobie, że jeśli przyjmiemy, iż w populacji żyje 5% osób homoseksualnych, to statystycznie:

- w jednej klasie będzie to 1–2 uczniów;
- jest to jedna klasa w szkole liczącej 20–30 klas;
- w firmie liczącej 800 pracowników jest to 40 z nich;
- w kraju liczącym 38 mln osób jest ich prawie 2 mln²⁰.

Uświadomienie sobie tych proporcji powinno zmienić sposób myślenia ludzi o homoseksualizmie jako zagadnieniu marginalnym i odnoszącym się do niewielkiej części społeczeństwa.

- **Dyskryminacja ze względu na wiek.**

Dotyczy ona zarówno osób młodych, wkraczających na rynek pracy, jak i osób starszych, będących u schyłku swojej kariery. Osoby młode mogą być postrzegane jako zbyt mało doświadczone i nieposiadające wystarczającej wiedzy w jakimś zakresie, więc nie powierza im się odpowiedzialnych zadań. Natomiast osoby starsze mogą być uznawane za niewarte inwestowania w ich rozwój i szkolenie.

¹⁸ A. Żmuda, *Homoseksualny nauczyciel? Nie w Polsce*, <http://praca.wp.pl/strona,3,title,Homoseksualny-nauczyciel-Nie-w-Polsce,wid,12403931,wiadomosc.html> (dostęp uzyskany dnia 25.04.2011).

¹⁹ M. Pawłęga (red.), op. cit.

²⁰ Ibidem.

2.3 Samospełniająca się przepowiednia

Tak jak zostało już wspomniane wcześniej, zjawisko stereotypizacji, uprzedzeń i dyskryminacji dotyczy nie tylko nauczycieli i ich problemów z zatrudnieniem, ale także uczniów. Zarówno uczniowie, jak i pedagodzy oceniają się w stereotypowy sposób. Niebezpieczeństwo pojawia się wtedy, gdy nauczyciel dokonuje stereotypowych ocen swoich podopiecznych i nie potrafi przezwyciężyć tego nawyku, dokonując oceny osiągnięć w nauce i zachowaniu ucznia.

Stereotypizacją nazywamy tendencję do przypisywania jednostkom cech, które są charakterystyczne dla grupy, do której należy jednostka. Każdy z nas posługuje się jakimiś stereotypami, dotyczy to również nauczycieli. Rzadko zdajemy sobie sprawę, że ulegamy wpływom jednowymiarowego obrazu świata i ludzi. Dzieje się tak, ponieważ w naszym mniemaniu w każdym z podzielanych przez nas stereotypów tkwi ziarno prawdy. Wiele osób posiada upraszczające przekonania związane z przynależnością społeczną, płcią, rasą, wiekiem, trudnościami w nauce i niepełnosprawnością. Stereotypy, sympatie, antypatie i przesady uczestniczą w generowaniu zjawiska **samospełniającej się przepowiedni** (zwanej również **samospełniającym się prorocstwem**). Zjawisko to polega na apriorycznym kształtowaniu oczekiwań wobec uczniów i traktowaniu ich zgodnie z nimi.

Oczekiwania nauczycieli wobec podopiecznych to przekonania na temat ich aktualnych i przyszłych zachowań. Mogą one prowadzić do samospełniających się przepowiedni, determinując sposób traktowania uczniów, a co za tym idzie, ich wyniki w nauce. W miarę upływu czasu podopieczni zaczynają się zachowywać zgodnie z oczekiwaniami, jakie deklarują wobec nich nauczyciele. Na oczekiwania pedagogów wobec uczniów najsilniej wpływają: rasa, osobowość, płeć i pochodzenia społeczne. Nauczyciele mogą wyróżniać raczej uczniów konformistycznych i posłusznych, niż tych asertywnych i niezależnych; spodziewają się sukcesów uczniów białych i pochodzących z wyższych klas społecznych, a nie na przykład czarnych i wychowanych w gorszych warunkach społeczno-ekonomicznych.

Klasyczne badanie dotyczące efektów oczekiwań nauczycieli wobec ich uczniów zostało przeprowadzone przez Rosenthala i Jacobsona. Ujawniło ono, że oczekiwania nauczycieli wobec uczniów w znaczący sposób wpływają na rzeczywiste, osiągnięte przez nich efekty. Jeśli nauczyciel wierzył, że podopieczny jest zdolny i posiada duże możliwości, po jakimś czasie wyniki tego dziecka okazywały się lepsze. Kiedy jednak oczekiwania pedagoga

nie były wysokie – osiągnięcia ucznia również nie okazywały się znaczące²¹. Zjawisko to tłumaczy model Good'a i Brophy'iego. Obrazuje on, w jaki sposób naturalne oczekiwania nauczycieli mogą prowadzić do zróżnicowanych wzorców relacji uczeń–nauczyciel²².

1. Nauczyciel ma określone oczekiwania wobec zachowań i osiągnięć swoich podopiecznych.
2. Z powodu tych oczekiwań zachowuje się inaczej wobec każdego ucznia.
3. To, w jaki sposób zachowuje się pedagog, daje jego podopiecznemu sygnał, jakie są wobec niego oczekiwania. Wpływa to na jego pojęcie „ja”, motywację do pracy i poziom aspiracji.
4. Jeśli zachowania te są spójne, a uczeń im się nie przeciwstawia, kształtują one jego osiągnięcia i zachowanie. W efekcie uczniowie, co do których żywi się wysokie oczekiwania, osiągają dobre wyniki, a Ci, wobec których oczekiwania są niskie, obniżają także swoje loty.
5. Z upływem czasu osiągnięcia ucznia i jego zachowanie stają się coraz bardziej zgodne z pierwotnymi oczekiwaniami nauczyciela.

Jeśli nauczyciel pokłada duże nadzieje w dziecku i zachowuje się zgodnie z nimi, istnieje duże prawdopodobieństwo, że będzie ono poprawiało swoje wyniki w nauce i pięło się coraz wyżej. Taki proces określa się mianem **efektu Galatei**. Natomiast jeśli nauczyciel będzie miał niskie oczekiwania wobec ucznia i jego zachowanie będzie wskazywać na nieprzychylnie nastawienie, uczeń zgodnie z tą postawą może obniżać poziom swojego funkcjonowania w szkole, na polu naukowym i wychowawczym. Pojawia się **efekt Golema**.

Nie zawsze nauczyciele komunikują swoim podopiecznym oczekiwania wobec nich. Brophy przedstawił zestaw zróżnicowanych zachowań pedagogów wobec uczniów, które wskazują na odmienne ich traktowanie²³.

1. Nauczyciele czekają krócej na odpowiedź ucznia, wobec którego mają niższe oczekiwania.

2. Podczas wypowiedzi „słabszego” podopiecznego nie próbują jej udoskonalić poprzez podanie mu wskazówek, powtórzenie pytania lub inne sformułowanie go, ale sami podają odpowiedź lub proszą o to innego ucznia.

²¹ M. N. Dembo, *Stosowana psychologia wychowawcza*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A. Warszawa 1997, s. 172.

²² Ibidem.

²³ M. N. Dembo, op. cit., s. 174.

3. Niewłaściwie wzmacniają błędną odpowiedź „słabszych” podopiecznych lub ich zachowania.
4. Częściej krytykują uczniów, wobec których mają niższe oczekiwania.
5. Rzadziej chwala „słabszych” podopiecznych za ich sukcesy.
6. Nie podają informacji zwrotnej o publicznych wypowiedziach „słabszych” uczniów.
7. Rzadziej wchodzi w interakcję ze „słabszymi” uczniami i zwracają na nich mniejszą uwagę.
8. „Słabsi” uczniowie są rzadziej proszeni o wypowiedź.
9. Sadzani są na końcu klasy, z daleka od nauczyciela.
10. Nauczyciele stawiają im niższe wymagania.
11. Inaczej wygląda inicjowanie kontaktów z uczniami „słabszymi”. Częściej mają one charakter prywatny niż publiczny. Pedagodzy częściej też monitorują i strukturalizują ich działania.
12. Nauczyciele inaczej oceniają sprawdziany „słabszych” podopiecznych. Różnicują ich zawartość i stosują inny sposób punktowania. Swoje wątpliwości interpretują na niekorzyść tej grupy uczniów.
13. Interakcje między pedagogami a „słabszymi” uczniami mają inny charakter. Nauczyciele rzadziej się do nich uśmiechają i dostarczają im mniej niewerbalnych wskaźników wsparcia.
14. Na pytanie „słabszego” ucznia odpowiadają w krótszy sposób i dostarczają im mniej informacji zwrotnych.

Podczas opisywania niepożądanych zachowań nauczycieli celowo przymiotnik „słabszy”, określający ucznia, znalazł się w cudzysłowie. Miało to na celu podkreślenie, że podopieczni często są oceniani jako mniej zdolni czy posiadający mniej umiejętności niż pozostali za sprawą samospełniającej się przepowiedni. W wielu sytuacjach to oczekiwania nauczycieli kształtują stosunek uczniów do nauki w szkole i ich osiągnięcia.

Samospełniającej się przepowiedni można uniknąć. Pedagog powinien wystrzegać się przekazywania swoim podopiecznym oczekiwań wobec nich, zarówno tych negatywnych, jak i pozytywnych. Etyka zawodowa nauczyciela zobowiązuje go do tego, aby w taki sam sposób traktować każdego podopiecznego. Pedagog powinien wyzbywać się nawyku uśmiechania tylko do niektórych dzieci, nagradzania dobrym słowem czy wyróżniania w jakiś inny sposób wyłącznie dlatego, że dane dziecko uważa się za bardzo dobrego ucznia. Każda nagroda

powinna być przyznawana sprawiedliwie i za konkretne osiągnięcia. Jeśli traktuje się wszystkich uczniów w jednakowy sposób, z każdego można wydobyć to, co najlepsze.

- Różnicowanie uczniów ze względu na płeć.

Badania pokazują, że nauczyciele mają odmienne oczekiwania wobec dziewczynek i chłopców. Chłopcóm poświęca się więcej czasu. Częściej też korzystają oni podczas lekcji z rozmaitych przyrządów i komputerów. Na zakończenie szkoły chłopcy mają inne oczekiwania i umiejętności niż dziewczynki. One są zwykle mniej ambitne niż ich koledzy. Wiadomo też, że rzadziej wybierają ścieżkę kształcenia związaną z naukami ścisłymi i techniką. Zadaniem nauczyciela jest minimalizowanie tych różnic i równe traktowanie obu płci. Co zatem robić, aby zachować się właściwie?

- Nie zwracaj uwagi na to, czy uczeń jest dziewczynką, czy chłopcem. Staraj się nie uzależniać swojego postępowania od takich podziałów.
- Dowiedz się, jaką rolę w dziedzinie, w której się specjalizujesz, odgrywali mężczyźni, a jaką kobiety. Podawaj przykłady wybitnych jednostek należących do obu płci.
- Unikaj stosowania tradycyjnego podziału ról. Jeśli prosisz uczniów o pomoc np. przy włączaniu sprzętu, raz wybieraj chłopca, a raz dziewczynkę. Jeśli podajesz przykłady osób wykonujących jakiś zawód, również nie koncentruj się na jednej z płci.
- Dbaj o słownictwo – nie powinno ono mieć stereotypowego zabarwienia, takiego jak np. zwrot „płeć piękna”, używany w odniesieniu do kobiet. Nie powinieneś także stosować założeń dyskryminujących jedną z płci, np.: „kobiety nie nadają się do pracy w charakterze informatyka”, czy używać określeń takich jak „człowiek” wyłącznie w odniesieniu do mężczyzn²⁴. Sprawdzaj słownictwo w opracowaniach, które proponujesz uczniom. Zwracaj ich uwagę na te zagadnienia.
- Wszystkich swoich uczniów wyposażaj w umiejętności zdobywania wiedzy i rozmawiaj z nimi o postawach wobec szkoły i edukacji.

- Różnicowanie uczniów ze względu na przynależność etniczną.

W nauczaniu należy zwracać uwagę na zdobycze różnych kultur. Na tyle, na ile jest to możliwe, staraj się aby Twój przedmiot też był wielokulturowy. Inne doświadczenia kulturowe niezwykle wzbogacają wychowawczo, uczą tolerancji i otwartości na drugiego

²⁴ Zagadnienie znaczenia języka w kontekście mówienia o płci jest bardzo szerokie i nie ogranicza się wyłącznie do wymienionych przykładów. W opracowaniu tym został przedstawiony jedynie jego zarys.

człowieka. Nauczyciel będący wzorem dla swoich podopiecznych powinien podkreślać wartość innych kultur. Jest to szczególnie ważne w szkołach i środowiskach jednolitych kulturowo i etnicznie. Pedagog nie powinien dawać przykładu na to, że obce kultury są mu obojętne, nic o nich nie wie i raczej je ignoruje.

W ramach przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na przynależność etniczną, należy zwrócić także uwagę na zapobieganie rasizmowi. Treści antyrasistowskie mogą pojawiać podczas przekazywania wiedzy na wielu zajęciach przedmiotowych. Podczas lekcji wychowania fizycznego można zwracać uwagę uczniów na konieczność zwalczania rasistowskich haseł podczas imprez sportowych i podczas kulturalnego dopingu. Jeśli w Twojej klasie znajdzie się osoba, której językiem ojczystym nie jest język polski, pomóż jej w zrozumieniu tego, co mówi. Staraj się wypowiadać wyraźnie i zachęcaj pozostałych uczniów do wspierania jej w obcowaniu z nowym językiem.

- Różnicowanie uczniów ze względu na problemy w uczeniu się.

Osoby mające trudności w uczeniu się można znaleźć w każdej szkole i klasie. Należy stawiać im osiągalne, choć wymagające cele, potrzebne im są także aktywne i konstruktywistyczne metody nauczania oraz duża ilość informacji zwrotnych. Uczniowie ci osiągają dobre wyniki w szkole, jeśli:

- * Podlegają zindywidualizowanej ocenie aktualnych możliwości i umiejętności. Realizują indywidualne plany nauczania, podkreślając przede wszystkim to, co jest przydatne w życiu codziennym.
- * Nauczanie jest skupione wokół jasno sformułowanych celów.
- * Stosowana jest metoda oparta na kojarzeniu. Polega ona na budowaniu pomostów pomiędzy czynnościami. Rozpoczyna się od pytania: „Jak to zrobiłeś?” w celu ustalenia, co się zdarzyło, a potem zadaje się pytanie „Gdzie jeszcze możesz użyć tej metody?”. W ten sposób rozciąga się skuteczne metody postępowania na większą ilość sytuacji.

- Różnicowanie uczniów ze względu na ich sprawność.

Istnieje grupa uczniów, którzy charakteryzują się niższym niż przeciętny poziomem sprawności. Na ich postępy w nauce może mieć wpływ wiele czynników. Między innymi mogą to być niezaspokojone potrzeby niezwiązane z niepełnosprawnością, np. uczeń na wózku może mieć mniejszy kontakt z rówieśnikami ze względu na brak swobody w poruszaniu się po szkole. W pracy z niepełnosprawnym podopiecznym należy kierować się

jego specyficznymi potrzebami. Najlepiej wprost, choć taktownie, zapytaj, jakie są jego potrzeby i co możesz zrobić, aby mu pomóc. Twoja pozytywna postawa może być przykładem dla Twoich uczniów i wskazywać im, że integracja jest możliwa.

W pracy wychowawcy niebagatelne znaczenie ma dawanie przykładu. Nauczyciel traktujący wszystkich swoich podopiecznych w sprawiedliwy sposób, nie wyróżniając nikogo, karząc i nagradzając wtedy, kiedy uczeń na to zasłużył, to najlepszy wzór postępowania. Pedagog jest wynagradzany przez państwo, co obliguje go do traktowania wszystkich obywateli tego państwa w taki sam sposób, niezależnie od ich pochodzenia społecznego, rasy, wyznania czy zdolności. Z drugiej strony podopieczni potrafią docenić kogoś, kto ich szanuje i potrafi w nich dostrzec to, jakimi są ludźmi, a nie stawiać na pierwszym miejscu w kontaktach z nimi cechy generujące stereotypy.

3. Praktyczny wymiar pracy wychowawcy

3.1 Znajomość specyfiki rozwojowej ucznia

Dla zrozumienia tego, co dzieje się z młodym człowiekiem podczas okresu przypadającego na edukację szkolną, może być przydatny opis stadiów rozwoju psychospołecznego E. Eriksona. Stadia te pokazują, jakie najważniejsze zadania życiowe przypadają na dany wiek. E. Erikson zwrócił uwagę na zmienne relacje między jednostką a innymi ludźmi. W zależności od wieku przekształca się sposób przywiązania do nich i osoby, na których koncentrujemy swoją uwagę (zadania rozwojowe człowieka w tej teorii przedstawia tabela 1).

W okresie niemowlęctwa najważniejsi są pierwotni opiekunowie. Podstawowym problemem jest wykształcenie zaufania, które pojawia się na skutek przekonania, że zaspokoją oni najważniejsze potrzeby. We wczesnym dzieciństwie i okresie przedszkolnym rozpoczyna się bardziej aktywna eksploracja otoczenia i próbowanie nowych rzeczy. W okresie szkoły podstawowej bardzo ważni stają się nauczyciele i rówieśnicy. Mogą oni zachęcać do przedsiębiorczości i przyczyniać się do wykształcenia poczucia własnej wartości. Natomiast we wczesnej dorosłości najistotniejsze staje się budowanie intymnego związku z drugim człowiekiem i tworzenie z nim rodziny²⁵.

Tabela 1. Zadania rozwojowe według teorii E. Eriksona

Kryzys życiowy	Zadanie rozwojowe
Podstawowa ufność vs nieufność	Nawiązanie przyjaznych relacji z innymi ludźmi, wykształcenie zaufania do matki i otoczenia.
Autonomia vs wstyd i niepewność	Pragnienie dokonywania samodzielnych wyborów i samokontroli.
Inicjatywa vs poczucie winy	Wzbogacanie swoich decyzji planowaniem, podejmowanie aktywności, działanie.
Pracowitość vs poczucie niższości	Zaangażowanie w zadania, zaabsorbowanie umiejętnościami i produktywnością, opanowanie podstawowych technologii.
Tożsamość vs pomieszanie ról	Umiejętność nawiązywania kontaktu z innymi ludźmi, wejście w role, które są niezbędne do stworzenia planów życiowych.

²⁵ S. A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 167.

Bliskość vs izolacja	Zaangażowanie własnego „ja” w relacje z innym człowiekiem, zaangażowanie w miłość seksualną.
Twórczość vs stagnacja	Bycie twórczym, chęć bycia potrzebnym, kierowanie młodszymi ludźmi i zachęcanie ich.
Integracja vs rozpacz	Akceptacja własnego wieku i wpływu czasu, osiągnięcie mądrości i godności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 167.

Na okres edukacji przypadają trzy stadia: **latencji, dorastania i wczesnej młodości**. W tym pierwszym dziecko koncentruje swoją uwagę na nauce i rozwija w sobie poczucie pracowitości i sukcesu. Jeśli do tego nie dojdzie, pojawia się poczucie niższości. Wówczas też rozpoczyna się okres formalnej edukacji, umysł dziecka jest chłonny, wykazuje pęd ku zdobywaniu wiedzy i gotowość, aby postępować zgodnie z narzuconymi instrukcjami. Angażuje się także w różnego rodzaju zadania, jest zaabsorbowane zdobywaniem umiejętności i swoją produktywnością. To moment, w którym rozpoczyna życie społeczne i wykształca się u niego tożsamość społeczna²⁶.

W fazie dorastania najważniejsze staje się ustalenie własnej tożsamości. Osoby, którym się to nie uda, mają poczucie, że nie wiedzą, kim są, co sami myślą o sobie. Nie potrafią stwierdzić także, czy posiadana przez nich wiedza o sobie jest taka sama jak wiedza innych ludzi na ich temat. Dodatkowo, nie są w stanie ustalić, jak doszło do tego, że są tacy, jacy są, i dokąd zmierzają w przyszłości. Jeśli człowiek nie rozwiąże tych problemów w odpowiednim czasie, to będzie przeżywał takie niepewności jeszcze w późniejszych etapach życia. Może także popaść w rozpacz, że życie jest krótkie i nie wykorzystał go w należyty sposób. Dlatego młodzi ludzie w tym wieku poszukują swojego miejsca w świecie, przyłączają się do różnych grup i przeżywają rozterki związane z wyborem przyszłego zawodu.

W fazie wczesnej młodości najważniejszym zadaniem jest znalezienie partnera i zbudowanie z nim bliskiej relacji. Jeśli wynik tych zabiegów będzie pozytywny, młody człowiek wykształci poczucie wspólnoty, jeśli będzie negatywny, może mieć to niekorzystny wpływ na dalszy rozwój emocjonalny tej osoby. Konsekwencje pozytywnego lub negatywnego rozstrzygnięcia zadań rozwojowych człowieka w teorii Eriksona przedstawia tabela 2.

²⁶ L. A. Pervin, P. J. Oliver P., *Teorie osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 206.

Tabela 2. Stadia rozwoju psychospołecznego wg E. Eriksona

Stadium psychospołeczne	Wiek	Wynik pozytywny	Wynik negatywny
Podstawowa ufność vs nieufność	1	Zaufanie do siebie i innych ludzi, optymizm, uczucie wewnętrznej dobroci.	Nieufność do siebie i innych, pesymizm.
Autonomia vs wstyd i niepewność	2–3	Zdolność do dokonywania wyborów, ćwiczenie woli, samokontrola.	Wstyd, nieustępliwość, przesadnie rozwinięte sumienie, przewrażliwienie na własnym punkcie.
Inicjatywa vs poczucie winy	4–5	Działanie, przyjemność czerpana z osiągnięć, kierunek i cel.	Poczucie winy z powodu osiągnięć i zamierzonych celów.
Pracowitość vs poczucie niższości	Stadium latencji	Zdolność do zaangażowania w twórczą pracę, duma z wykonanego dzieła.	Poczucie niższości i niestosowności, niezdolność do ukończenia dzieła.
Tożsamość vs pomieszanie ról	Dorastanie	Wiara w wewnętrzną ciągłość, obietnica kariery.	Poczucie skrępowania w pełnionych przez siebie rolach, brak ustalonych standardów.
Bliskość vs izolacja	Wczesna młodość	Wzajemność, poczucie wspólnoty uczuć i pracy.	Unikanie bliskości, powierzchowne relacje.
Twórczość vs stagnacja	Dorosłość	Zdolność do zatracenia się w pracy i relacjach.	Utrata zainteresowania pracą, zubożałe relacje.
Integracja vs rozpacz	Lata późniejsze	Poczucie sensu i porządku, zadowolenie z siebie i swoich osiągnięć.	Zgorzkniałe podejście do życia, strach przed śmiercią, negatywne spojrzenie na to, co się od życia dostało i na to, co się nie wydarzyło.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 167.

Znając etapy rozwoju psychospołecznego ucznia, nauczyciel może uwzględnić w swoich działaniach wychowawczych specyficzne dla jego wieku potrzeby i uwarunkowania.

3.2 Praca z klasą

Każdy nauczyciel musi wypracować swoje własne sposoby postępowania z uczniami. Głównym polem działania pedagoga jest przede wszystkim lekcja, choć, jak zauważyliśmy wcześniej, podczas jej prowadzenia nauczyciel nie przestaje być wychowawcą. Praca z klasą ma często charakter twórczy, ponieważ wymaga indywidualnego i podmiotowego podejścia do uczniów oraz znacznej elastyczności. Przed nauczycielem stawiane jest podwójne zadanie – zajęcie się klasą jako całością, ale i każdym uczniem z osobna.

Budowanie relacji z grupą podopiecznych jest długotrwałym procesem i wymaga wzajemnego szacunku i zrozumienia. Porozumienie między uczniem a nauczycielem nie zostanie nawiązane od pierwszej lekcji. Zazwyczaj trzeba przejść przez dwa etapy, aby je osiągnąć. Pierwszy etap polega na budowaniu swojej pozycji na bazie **autorytetu formalnego**. Nauczyciel posiada go „z nadania”, ze względu na swoje stanowisko i pozycję. Rozpoczynając swoją pracę, powinien dać uczniom do zrozumienia, że uznanie jego nadrzędnej pozycji jest uzasadnione i ma na celu ich dobro. Nauczyciel nie powinien oczekiwać, że od samego początku praca z klasą ułoży się pomyślnie. Początkowo kontakty mogą mieć formalny charakter. Podopieczni będą skłonni zaakceptować władzę pedagoga, jeśli będzie sprawowana z niewzruszoną pewnością. O takie wrażenie należy zadbać już od pierwszych momentów kontaktu.

Drugim etapem jest rozwijanie **autorytetu osobistego**. Budowanie relacji między uczniem a nauczycielem polega w tej fazie na przejściu z autorytetu formalnego na osobisty. Pedagog znajdzie szacunek u swoich uczniów, jeśli skutecznie posługiwał się autorytetem formalnym, efektywnie nauczał, pokazywał, że ceni uczniów i szanuje ich za wkładany w proces zdobywania wiedzy wysiłek.

Jak budować autorytet formalny?

Bardzo ważne jest już pierwsze wrażenie. Nauczyciel powinien wyglądać na pewnego siebie i w taki sposób się zachowywać. Do podtrzymywania autorytetu formalnego można korzystać zasoby komunikacji niewerbalnej: stój prosto, nie chodź po klasie niespokojnie, polecenia wydawaj opanowanym i zdecydowanym głosem. Zamiast krzyku i okazywania złości, zastosuj zasadę BOP – bliskość, oczy, pytania. Im bliżej znajdujesz się ucznia, tym większe wrażenie będziesz na nim wywierać. Dla lepszego efektu należy podtrzymywać kontakt wzrokowy – przed, w trakcie i po tym, kiedy mówisz do ucznia. Zadawanie pytań często okazuje się skuteczniejsze niż wygłoszenie wykładu uczniowi na temat jego

zachowania. Często większe wrażenie robi mówienie cichym głosem, chodzenie po klasie i nawiązywanie kontaktu wzrokowego.

Jak budować autorytet osobisty?

Za każdym razem okazuj szczerze zainteresowanie pracą ucznia i jego wysiłkiem włożonym w proces zdobywania wiedzy. Rób to niezależnie od jego dotychczasowych osiągnięć i zdolności. Okazuj także zainteresowanie postawami, uczuciami i potrzebami uczniów, np. „Co myślicie o nowym boisku szkolnym?”, „Czy boicie się egzaminów?” , „Czy wszystko już rozumiecie, czy coś jeszcze trzeba wytłumaczyć?”. Ważne są codzienne, drobne zachowania świadczące o Twojej uprzejmości: zwracanie się po imieniu, używanie słów: „proszę”, „przepraszam”, „dziękuję”. Unikaj sarkazmu i złośliwości.

Szacunek możesz okazać również przez sposób, w jaki nauczysz. Ważne jest ustalenie jasnych zasad, konsekwencja i ich przestrzeganie. Nawet jeśli jakaś klasa Cię zdenerwuje, nie przenoś na inną swoich emocji. Bardzo skuteczne jest też wybieranie takich metod nauczania, które pozwalają na aktywizowanie uczniów i ich osobisty wkład w lekcję.

W badaniu przeprowadzonym wśród studentów kanadyjskich okazało się, że wśród najbardziej nieprzyjemnych zwyczajów ich wykładowców znalazły się: ignorowanie ich, zniechęcające lub ograniczające pytania; wyśmiewanie tego, co mówią i robią studenci, poniżanie, gniew, sarkazm, wrogość, arogancja, przerywanie wypowiedzi i nieporadne prowadzenie dyskusji. Wymienione przez studentów przyzwyczajenia wykładowców świadczą zdaniem żaków o braku szacunku i zainteresowania wobec nich²⁷. Natomiast na podstawie badań przeprowadzonych przez D. Hedley'a wśród 10 000 uczniów amerykańskich szkół średnich ustalono, jakie cechy posiada najbardziej lubiany nauczyciel²⁸:

- Umie przekazywać wiedzę: jasno tłumaczy, nie irytuje się szybko, podaje przykłady.
- Jest łagodny, cierpliwy, pogodny, nie daje się szybko zirytować.
- Jest przyjacielski i koleżeński, nie trzyma się na uboczu.
- Stara się być bezstronny, nie ma swoich ulubieńców, wszystkich traktuje równo.
- Jest sprawiedliwy, zarówno przy stawianiu ocen, jak i ocenie zachowania.

Szanowany nauczyciel to taki, który szanuje swoich uczniów. Również stawianie granic i wymagań jest doceniane przez podopiecznych i w dłuższej perspektywie zapewnia nauczycielowi sympatię. Dla uczniów ważna jest także otwartość i umiejętność

²⁷ G. Petty, *Nowoczesne nauczanie*, GWP, Sopot 2010, s. 100.

²⁸ J. Kuźma, *Nauczyciele przyszłej szkoły*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 95.

przekazywania wiedzy. Dotyczy to zarówno podopiecznych w młodszych klasach szkolnych, jak i studentów. Zasady te są uniwersalne i niezależne od wieku uczniów.

Poniżej odnajdziesz kilka zestawów praktycznych porad postępowania z podopiecznymi w Twojej klasie. Porady te są skierowane do wszystkich nauczycieli i mają uniwersalny charakter.

Praktyczne wskazów do pracy z uczniem²⁹.

1. Nie koncertuj się na karaniu dziecka i jego słabych stronach. Zawsze zwracaj uwagę na to, co jest w nim dobrego i co warto wzmacniać. Uświadamiaj uczniowi, jakie cechy warto rozwijać i jakie są jego mocne strony. Na nich powinna być oparta Twoja praca z podopiecznym.

2. Chwal ucznia, kiedy tylko masz ku temu okazję. Jeśli nie będziesz tego robić, nie spodziewaj się pozytywnego oddźwięku na swoje słowa. Nigdy też nie porównuj jednego podopiecznego z drugim. Jeśli chcesz zastosować kryteria oceny, odwołuj się do samego ucznia, a nie jego kolegów czy koleżanek. Nie stosuj odniesień typu: „Spójrz na swoją koleżankę, jaka jest grzeczna, zupełnie inaczej niż Ty”. Lepiej ująć swoją uwagę w taki sposób: „Wiem, że potrafisz zachować się inaczej. Znam Cię z zupełnie innej strony”. Punktem odniesienia dla ucznia powinien być on sam – jego możliwości i mocne strony, a nie inna osoba.

3. Nigdy nie poniżaj ucznia. Dbaj o jego poczucie godności. Nie bądź wobec niego złośliwy, sarkastyczny ani przesadny w swojej ocenie. Nie stosuj sformułowań typu „Nie stać Cię na nic lepszego?”, „Nigdy nie opanujesz nawet połowy materiału”, „Daj sobie spokój z matematyką, lepiej się zajmij gotowaniem”. Twoje nieodpowiednio sformułowane uwagi mogą na długo zapaść w pamięć podopiecznego i sprawić, że straci szacunek do siebie.

4. Jeśli chcesz być skuteczny w swoich wypowiedziach, mów zwięźle, krótko i zrozumiale. To co mówisz, powinno służyć łagodzeniu konfliktów i napięć oraz działać uspakajająco. Nie podsycaj konfliktów między uczniami, działaj chłodno i rozważnie.

5. Podkreślaj wszystkie osiągnięcia i postępy Twojego ucznia. Zarówno te w nauce, jak i w zachowaniu. Reaguj na jego drobne sukcesy. Wystarczy uśmiech, pochwała ustna czy inna forma wyróżnienia. To pomoże mu budować wiarę w siebie i poczucie własnej wartości.

²⁹ J. Hajduga, *Wytyczne do pracy wychowawcy klasy*, <http://www.wychowawca.pl/miesiecznik/02-122/09.htm> (dostęp uzyskany dnia 1.05.2011).

6. Odpowiadaj na oczekiwania swoich uczniów – nawiązuj z nimi bliskie kontakty, bądź dla nich życzliwy, obdarzaj ich zaufaniem. Bądź otwarty na ich problemy, ale uważaj, żeby nie angażowały całej Twojej uwagi.

7. Wzbogacaj zainteresowania podopiecznego, pomagaj mu w odkrywaniu i rozwijaniu tego, co jest w nim wartościowe. Każdy osoba jest dobry w jakiejś dziedzinie. Zawracaj uwagę na mocne strony ucznia i wykorzystuj je w codziennej pracy.

8. Pobudzaj podopiecznego do utrzymywania porządku i punktualności. Uporządkowany styl życia sprzyja lepszej organizacji, odciąża pamięć i oszczędza czas. Dobra organizacja czasu przyda się nie tylko podczas edukacji szkolnej, ale także w życiu codziennym i w karierze zawodowej. Bądź w tym wzorem dla swojego podopiecznego. Niech uczy się od Ciebie organizacji pracy i przygotowywania się do zadań.

9. Umacniaj uczniów w poczuciu własnej wartości i przekonaniu, że są w stanie pokonywać trudności. Uodparniaj ich na niepowodzenia, zawiść i niechęć otoczenia. Ważne jest nie tylko chwalenie podopiecznych, ale także przygotowywanie ich do radzenia sobie z problemami i uświadamianie, że wielokrotnie będą zmuszeni stawiać czoła wielu przeciwnościom i kłopotom.

10. Zwróć szczególną uwagę na ucznia sprawiającego kłopoty. Za każdym złym zachowaniem kryje się jakiś głębszy problem. Rozmawiaj z podopiecznym na osobności. Spróbuj dowiedzieć się, jaki jest prawdziwy powód jego złego zachowania, co chce tą drogą osiągnąć. Podczas rozmowy bądź cierpliwy, okaż zainteresowanie, zrozumienie i poświęć swój czas. Unikaj stereotypowego spojrzenia na swojego podopiecznego i wyjdź poza schematy. Nie etykietuj go – prowadzi to do mechanizmu błędnego koła. Uczeń z przypiętą łatką łobuza będzie zachowywał się w sposób zgodny z negatywnymi oczekiwaniami względem niego. (Samospełniające się proroctwo zostało opisane w części nr 3).

Praca z podopiecznym to nie tylko kontakt z indywidualną osobą, ale także z grupą. Często ludzie, nie tylko uczniowie, mogą zaskoczyć nas tym, że zupełnie inaczej zachowują się wśród innych niż podczas indywidualnego kontaktu. Opanowanie sytuacji i zaprowadzenie porządku w klasie jest ogromnym wyzwaniem, szczególnie dla młodego nauczyciela. To niełatwe zadanie, z którym często trudno jest sobie poradzić nawet bardziej doświadczonym pedagogom. Problem z utrzymaniem dyscypliny w klasie szkolnej może być na początku kariery najtrudniejszy do rozwiązania.

Praktyczne wskazów do pracy z całą klasą³⁰:

1. Jeśli sytuacja wymyka się spod Twojej kontroli, poczekaj kilka minut. Być może uczniowie sami się uspokoją. Czasem wystarczy chwila Twojego milczenia, aby uczniowie zapanowali nad sobą.

2. Możesz też wypróbować inny sposób. Nie krzycz „Spokój!”, ale zacznij mówić do grupy uczniów, którzy wyglądają na już gotowych do lekcji. Być może reszta zainteresuje się tym, co mówisz i lada chwila także przyłączy się do zajęć. Nie kontynuuj jednak tego do końca zajęć. To tylko chwilowy sposób na wprowadzenie ładu.

3. Zadaj pytanie uczniowi, który Cię słucha, ale dokończ swoje zdanie imieniem ucznia, który jeszcze nie zainteresował się lekcją. Koniecznie spójrz na niego i wykonaj kilka kroków w jego stronę. Zwróć na siebie uwagę, zainteresuj tym, co mówisz. Wciągnij przeszkadzających Ci uczniów w tok lekcji.

4. Zaczynaj od tego, co przyciąga uwagę – możesz cicho mówić, puścić cicho film czy podjąć inne działanie nastawione na zainteresowanie uczniów tematem lekcji. Zaczynaj od czegoś ciekawego, innego, nietypowego, aby pozyskać ich uwagę.

5. Każdy lubi być chwalony. Pochwal tych podopiecznych, którzy Cię słuchają i są zainteresowani lekcją. Podziękuj im za ich trud. Nie rób jednak tego w sposób, który sprawi, że będą napiętnowani przez pozostałych uczniów. Jeśli reszta klasy stwierdzi, że są Twoimi pupilami, możesz im tylko zaszkodzić. Pochwal ich w sposób, który zaakceptują.

6. Nie traktuj złego zachowania podopiecznych osobiście. Prawdopodobnie na innych lekcjach zachowują się podobnie. Ich wybryki nie muszą być wymierzone przeciwko Tobie. Nie odnoś wszystkich ich zachowań wyłącznie do siebie.

7. Chaos w klasie, rozmowy uczniów, zakłócanie przebiegu lekcji są próbą dla Ciebie. Uczniowie sprawdzają, jak daleko mogą się posunąć i jakie stawiasz im granice. Będą obserwować, jak sobie radzisz i czy potrafisz odnaleźć się w tej trudnej sytuacji. Dla nich to ważna informacja – jak daleko mogą się posunąć i na ile im pozwolisz. Nie bagatelizuj tego i nie udawaj, że nie zauważasz problemu. Wysyłaj sygnały, że przekroczyli dopuszczalną granicę.

8. Zanim podejmiesz interwencję, zapamiętaj, w którym miejscu lekcji przerywasz i jaki temat omawiasz. Być może istnieje połączenie między tym, co mówisz, a zachowaniem uczniów. Rozważ, czy to Twoje słowa nie wywołują zamieszania w klasie. Nie okazuj, że dałeś się wytrącić z toku zajęć. Po rozładowaniu sytuacji kryzysowej wróć płynnie do prowadzenia lekcji i rozpocznij dokładnie od tego punktu, na którym skończyłeś.

³⁰ M. Taraszkiewicz-Kotońska, *Wychowanie...*, s. 32–33.

9. Sprawdź także, czy istnieje jakaś uzasadniona przyczyna złego zachowania Twoich uczniów. Czasem zakłócenia i przerywanie Twojej pracy ma swój powód. Spróbuj dowiedzieć się, dlaczego do tego dochodzi.

10. Jeśli zachowanie któregoś z uczniów było szczególnie niepoprawne, koniecznie z nim porozmawiaj. Nie odkładaj tej rozmowy na później, zrób to najszybciej jak się da. Działaj na gorąco. Odkładanie sprawi, że sytuacja zatrze się w waszej pamięci. Pamiętaj także o tym, aby to zrobić na osobności – nigdy przed całą klasą.

11. Dla dzieci, które często przeszkadzają i trudno im koncentrować się przez całą godzinę lekcyjną, miej przygotowane dodatkowe zajęcia, pytania i drobne prace, np. wytarcie tablicy, przygotowanie pomocy, rozwinięcie mapy itp.

12. Zbliżaj się do ucznia, który najbardziej Ci przeszkadza. Idź w jego kierunku. Zwykle tacy uczniowie siadają najdalej od nauczyciela, w jednej z ostatnich ławek, blisko ściany. Nie pozwalaj na to. Zmniejszenie dystansu powoduje, że podopieczny się uspakaja. Czasem dzieci tracą chęć rozrabiania, jeśli nauczyciel jest blisko nich.

13. Jeśli pojawia się dużo zachowań zakłócających lekcję, spróbuj ustalić, czy jest tego jakaś przyczyna, np. zmęczenie dzieci, jakieś poruszające ich wydarzenie itp. Jeśli istnieje taka konieczność i możliwość – od razu się tym zajmij. Czasem kilka minut wystarczy – problem zostaje wyjaśniony i można spokojnie kontynuować lekcję.

14. Zdobywaj informacje i doświadczenie w radzeniu sobie z trudnym zachowaniami w klasie. Uczestnicz w szkoleniach, czytaj fachową literaturę, rozmawiaj z innymi nauczycielami i ucz się od nich. Słuchaj tego, co Ci radzą, obserwuj ich pracę, czerp z ich doświadczenia. Nie sugeruj się jednak ich opiniami na temat konkretnych uczniów – mogą być stereotypowe, oparte na schematach i krzywdzące. Staraj się raczej dowiadywać, jak postąpić w określonej sytuacji, a nie jaki jest konkretny uczeń.

15. Wprowadzeniu dyscypliny może pomóc ustalenie z uczniami reguł i zasad panujących podczas lekcji. Dobrze jest przygotowywać taki wykaz wspólnie z nimi i wywiesić w dobrze widocznym miejscu. Często tego rodzaju listy nazwane są kontraktami i zawierają reguły postępowania obejmujące wszystkich uczniów.

16. Natychmiast nagradzaj dobre zachowania – pochwałą, uśmiechem, miłym słowem. Koniecznie pamiętaj o tych uczniach, którzy zwykle sprawiają kłopoty. Dla nich jest to szczególnie ważne. Wyróżnianie ich ma zupełnie inną rangę niż podkreślanie zasług dzieci niesprawiających kłopotów i mających dobre oceny. Dla słabszych uczniów pochwała jest szczególnie nagradzająca i znacząca.

17. Nie demonizuj niektórych sytuacji. Jeśli przewinienie ma mało istotny charakter, przedyskutuj je na osobności z uczniem. Czasem nie ma sensu rozpatrywanie i wyolbrzymianie mało znaczących sytuacji na forum klasy. Przemyśl, czy warto poświęcać cenny czas lekcji na sprawy, które można załatwić z jednym uczniem po zajęciach. Ceń czas swój i podopiecznych.

18. Bądź elastyczny i uważny na sygnały dawane przez klasę. Obserwuj, co się w niej dzieje i skup uwagę na nietypowych zachowaniach. Koncentruj się nie tylko na złym zachowaniu, ale także każdym odbiegającym od normy, np. nietypowej ciszy, małym zainteresowaniu uczniów czy ich nadmiernej energii.

19. Nie daj ponieść się emocjom. Nawet jeśli wydarzy się coś, co bardzo Cię zdenerwowało, daj sobie czas aby ochłonąć. Nie postępuj pochopnie. Często silne emocje, gniew i złość są złymi doradcami. Nie daj po sobie poznać, jeśli jesteś bardzo zdenerwowany i wzburzony.

20. Dokładnie przygotuj lekcje i miej dobrze zaplanowany czas. Nie pozwól, aby w trakcie zajęć pojawiały się takie momenty, w których ani Ty, ani Twój uczeń nie miałoby nic do zrobienia. Miej przygotowane dodatkowe zajęcia na wypadek, gdyby zostało Ci trochę wolnego czasu. Jeśli korzystasz ze sprzętu, np. rzutnika multimedialnego, video, miej w zanadru awaryjne sposoby prowadzenia lekcji, niewymagające wykorzystania tych urządzeń. Bądź gotowy na wypadek, gdyby doszło do awarii – sprzęt wykorzystywany podczas lekcji jest tylko narzędziem, a nie celem samym w sobie.

Uczniowie bardzo wnikliwie obserwują zachowanie nauczyciela. Jest on dla nich przykładem nie tylko w kwestii posiadanej wiedzy, ale także organizacji swojej pracy. To, w jaki sposób planuje czas, wykorzystuje go i wypełnia podczas lekcji, może być dla uczniów źródłem inspiracji i podpowiedzią, jak organizować własną pracę, nie tylko w szkole. Uczniowie obserwują podejście nauczyciela do stawianych mu zadań i sposób, w jaki on je realizuje. Jeśli pedagog wymaga od swoich podopiecznych staranności, dbałości o szczegóły, konsekwencji i zaangażowania, powinien wykazywać się takimi samymi cechami. Staje się wzorcem osobowym także w zakresie samodyscypliny i stawiania sobie wymagań.

Wskazówki dotyczące organizacji pracy podczas lekcji³¹:

1. Atmosfera pierwszych pięciu minut jest bardzo ważna dla przebiegu całych zajęć. Może zadecydować o stosunku do pracy, nastroju i koncentracji uwagi podczas kolejnych czterdziestu minut. Nauczyciel powinien być punktualny i zaraz po wejściu

³¹ K. Schaeffer, op. cit., s. 37–38.

zaczynać lekcję, nie tracić nawet jej pierwszych minut. Ociąganie się z rozpoczęciem tematu, strata czasu na drobiazgową organizację nie tylko powoduje stan rozprężenia wśród uczniów, ale także działa demotywująco.

2. Lekcja nie jest przeznaczona na szykowanie się do zajęć, ale ich prowadzenie. Niezbędne do tego mapy, tablice, schematy, czy eksponaty powinny być gotowe, zanim jeszcze rozpocznie się lekcja. Jeśli jest to możliwe, można również przygotować wcześniej zapis na tablicy i zamknąć ją, aby nie rozpraszała uczniów na samym początku. Nie zawsze nauczyciel zdąży wykonać wszystko perfekcyjnie – przerwy są krótkie. Należy jednak zadbać o wcześniejsze przygotowanie zajęć na tyle, na ile się da.

3. Dobrej organizacji lekcji sprzyja także tablica w odpowiednim stanie. Po pierwsze, powinna być czysta, ewentualnie mogą być na niej zapisane wyłącznie treści dotyczące obecnych zajęć (choć wtedy powinna być zamknięta, aby nie rozpraszać uwagi uczniów). Po drugie, należy zadbać o to, by na tablicy nie znajdowały się zapiski z poprzedniej lekcji. Dekoncentrują one uczniów i wprowadzają niepotrzebne zamieszanie. O starcie tablicy i przyniesienie kredy można poprosić ucznia na samym początku zajęć. Warto też zawsze sprawdzić, czy i gdzie w szkole jest dostępna kreda.

4. Każdy z nas lubi, kiedy inni pamiętają jego imię i nazwisko, kiedy zwracają się do nas, używając ich. Zwroty takie jak „dziewczynka z białym kołnierzykiem” albo „chłopiec w zielonym sweterku” są zabawne na samym początku kontaktu z klasą, ale przestają być takie, jeśli nauczyciel posługuje się nimi przez cały rok szkolny. Zwracanie się do podopiecznych po imieniu sprzyja zmniejszeniu psychologicznej bariery między uczniem a nauczycielem. Bariera psychologiczna powstaje wtedy, kiedy nie rodzi się więź między uczniem a nauczycielem. Podopiecznym jest wtedy trudniej zadawać pytania, zabierać głos w dyskusji, prosić o pomoc i zgłaszać się z problemami. Bezpośrednie zwracanie się do ucznia, uśmiech i sprawiedliwe traktowanie wszystkich w klasie zapobiegają powstawaniu tego negatywnego zjawiska³².

5. Każde polecenie nauczyciela powinno być sformułowane jasno i jednoznacznie. Wszyscy uczniowie w klasie muszą wiedzieć, czego się od nich wymaga. W zależności od rodzaju zadania, polecenie powinno także definiować jego zakres i czas potrzebny na wykonanie tego, o co prosi nauczyciel. Prośbę: „Niech każdy przeczyta ten tekst indywidualnie, a potem go wspólnie omówimy”, można sformułować inaczej: „Zapoznajcie się z tekstem w ciągu 10 minut i wynotujcie jego najważniejsze punkty. Po zakończeniu tej części, wspólnie zastanowimy się nad najistotniejszymi informacjami zawartymi w tekście”.

³² G. Petty, op. cit., s. 100.

6. Podczas gdy uczniowie wykonują jakieś zadanie, nauczyciel nie powinien im przeszkadzać. Tak jak pedagog wymaga, aby nie zakłócano toku jego lekcji, tak uczniowie chcą pracować w spokoju i skupieniu. Dlatego warto przed rozpoczęciem zadania wyjaśnić wszystkie możliwe wątpliwości i podać niezbędne informacje. Tym bardziej nie powinno się zmieniać polecenia w trakcie wykonywania pracy przez uczniów.

3.3 Aktywizowanie i motywowanie uczniów

Nowoczesne nauczanie oparte jest na aktywizowaniu uczniów i zachęcaniu ich do poszukiwania własnych rozwiązań problemów. Nauka oparta na aktywności indywidualnej ma również walory wychowawcze. Podopiecznych należy przygotować do uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*), a jest to możliwe tylko wtedy, kiedy będą oni gotowi do samodzielności w działaniach edukacyjnych. Edukacja powinna być także nastawiona nie na podawanie podopiecznemu gotowych rozwiązań, ale na kształtowanie w nim umiejętności znajdowania różnych dróg dochodzenia do celu.

3.3.1 Przekazywanie zadań przez nauczyciela

Jednym ze sposobów aktywizowania uczniów jest przekazywanie im zadań przez nauczyciela. Odbywa się to w trzech fazach³³:

Faza pierwsza.

Ma ona charakter praktyczny i polega na tym, że uczniowie przejmują od nauczyciela określone zadania i w ten sposób wyręczają go. Na początku są to najprostsze czynności, takie jak starcie tablicy, później mogą być one rozszerzone o bardziej odpowiedzialne, np. zbieranie zeszytów. Jeśli część z nich będzie wymagać większego zaufania nauczyciela, mogą być traktowane przez uczniów jako forma wyróżnienia. Funkcja skarbnika klasowego czy przygotowywanie sprzętu do zajęć świadczy nie tylko o pokładanym w podopiecznym zaufaniu, ale też o pewności nauczyciela, że uczeń poradzi sobie z tym zadaniem. Im podopieczni są starsi, tym większy obszar działań wymagających dużej odpowiedzialności można im powierzać. Oczywiście nie chodzi o to, aby wysługiwać się uczniami, ale o taką organizację zajęć, która umożliwi im poczucie, że są częścią jakiegoś wydarzenia. Nie powinny to być zatem zadania, których nie chce się wykonywać nauczycielowi czy szkoda mu na nie czasu, ale takie, które mogą wykonywać uczniowie i dają im one satysfakcję.

³³ K. Schaeffer, op. cit., s. 37–38.

Druga faza.

W fazie tej przekazywanie obowiązków można przenieść na samą rolę ucznia podczas lekcji. Poprzez zlecenie niektórych zadań uczniom nauczyciel stara się pobudzić ich samodzielną działalność. Polegać to może np. na wzajemnym sprawdzeniu sobie przez uczniów pracy domowej, dokonywaniu przez nich podsumowania lekcji, poprowadzeniu dyskusji. Do tej kategorii zadań można również zaliczyć ćwiczenia w parach i różne formy pracy w grupach. Wspólne dla przedstawionych form aktywności jest to, że uczniowie w dużej mierze samodzielnie decydują o swoich działaniach podczas lekcji. Ma to znaczący wpływ na ich motywację. Dodatkowo zwiększa ich wiedzę, a w ostateczności odciąża nauczyciela (choć nie zwalnia go z konieczności nadzorowania pracy uczniów).

Trzecia faza.

W ostatniej fazie uczniowie przygotowani są do tego, aby wspierać poczynania nauczyciela. Polega to na aktywnym poszukiwaniu przez podopiecznych pól swojego rozwoju i podejmowaniu działań w kierunku rozszerzania własnych zainteresowań i pracy nad uzdolnieniami. Pedagodzy odczuwają satysfakcję, jeśli uczniowie zapisują się na zajęcia dodatkowe, koła zainteresowań, kursy, warsztaty. Dla nauczyciela muzyki jest cenne, kiedy podopieczny uczęszcza do ogniska muzycznego, nauczyciel języka obcego może być zadowolony, kiedy jego uczniowie wyjeżdżają za granicę i ćwiczą tam, w naturalnym środowisku, swoje umiejętności językowe. Inaczej też przebiegają lekcje języka polskiego, jeśli podopieczni uczestniczą w życiu kulturalnym, oglądają przedstawienia teatralne, odwiedzają muzea i czytają literaturę piękną. Zaangażowanie uczniów w przedmiot sprawia nauczycielowi satysfakcję i jest źródłem zadowolenia. Może to świadczyć o skuteczności i pracy oraz umiejętności przekazywania wiedzy, zainteresowania tym, czego naucza.

3.3.2 Motywowanie uczniów

Motywacja nie jest stałą cechą ucznia, lecz emocjonalną reakcją na związane z uczeniem się wcześniejsze doświadczenia. Jeśli zmieniają się doświadczenia, zmienia się i motywacja. Podopieczni muszą być przekonani, że wysiłek, który podejmują w związku z edukacją, nie idzie na darmo i ma konkretny cel. Sprzyja temu doświadczanie sukcesu i bycie nagradzanym³⁴.

Budowaniu motywacji u uczniów sprzyja ukierunkowanie ich na poczucie sprawstwa. Zabiegi prowadzące ku temu celowi powinny iść wielotorowo i dotyczyć kilku obszarów.

³⁴ G. Petty, op. cit., s. 463.

Niech motywowanie nie dotyczy tylko nauki materiału określonego w programie szkolnym, ale też wychodzenia poza jego ramy, zdobywania dodatkowych doświadczeń. Zadaniem nauczyciela jest pobudzanie ciekawości uczniów i nauka wykorzystania wiedzy, która jest zdobywana w szkole, w rozwiązywaniu problemów.

W jaki sposób motywować ucznia³⁵?

1. ZADANIA.

- Wzbudzanie ciekawości.

Ciekawość można wzbudzać poprzez wywoływanie wątpliwości, niepewności, zdziwienia, dając przy tym uczniom wskazówki, jak rozwiązać dręczący ich problem. Pobudzaniu ciekawości uczniów służy podawanie tematu, wskazywanie na problem lub konflikt pozwalający na uświadomienie im, czego jeszcze nie wiedzą. Dla podopiecznych interesujące będzie zaprezentowanie im zjawiska, które jest sprzeczne z ich codziennym doświadczeniem i posiadaną wiedzą.

- Pobudzanie uwagi.

Utrzymaniu uwagi i zainteresowania sprzyja różnorodność i wprowadzanie zmian. Uwaga uczniów zostanie pobudzona, jeśli rozpoczniesz zajęcia od czegoś nowego, innego, niezwykłego. Jeśli prowadzisz lekcje dzień po dniu, staraj się je rozpoczynać za każdym razem w inny sposób.

- Promowanie zróżnicowanych celów.

Uczniom o różnym poziomie zdolności i aspiracji dostarczaj zróżnicowany materiał i ćwiczenia. Podopiecznym, którzy otrzymali niską ocenę ze sprawdzianu lub go nie zaliczyli, daj łatwiejsze zadanie do rozwiązania. Opanowanie go wzmocni w nich poczucie skuteczności i pozwoli im na zbudowanie realistycznego obrazu własnych możliwości. Stopniowanie zadań prowadzi do podnoszenia aspiracji. Warto jednak pamiętać, żeby nie wpaść w pułapkę dawania „słabszym” uczniom wyłącznie łatwych zadań i obniżania im poprzeczki. Może to się przerodzić w samospełniające się proroctwo, za sprawą którego podopieczni przestaną wierzyć w swoje siły i pogorszą swoje wyniki w nauce.

³⁵ M. N. Dembo, op. cit., s. 169–170.

2. AUTORYTET.

- Zwiększenie zaangażowania w uczenie się.

Pomóż uczniom wiązać treści programowe z ich własnymi doświadczeniami i problemami. Powinni umieć zauważać związki między tym, czego się uczą, a tym, co stanowi ich codzienność. Jeśli jest to możliwe, stwórz szansę wyboru działań, prac, terminów, własnych metod pracy i tempa uczenia się. Dając możliwość wyboru, zadbaj o jego atrakcyjność i stopień trudności. Ważne, aby uczniowie nie wybierali tylko prostych zadań, stawiaj także na te trudniejsze. Wzmacniać motywację i zaangażowanie podopiecznych w naukę można poprzez zabawy, gry, pracę w małych grupach, kooperatywne uczenie się i dyskusje klasowe.

3. UZNANIE.

- Stosowanie wzmocnień.

Pochwały i zachęty należy stosować w odpowiedni sposób. Dotyczy to przede wszystkim przeciętnych i powolniejszych uczniów oraz takich, którzy są bardziej introwertyczni i którym brak pewności siebie. Nie ograniczaj się wyłącznie do stopni, uzupełniaj sprawdziany osobistymi i zachęcającymi komentarzami, podawaj też regularnie informacje o pracy uczniów i staraj się je przekazywać najszybciej, jak się da. Nie odwlekaj wysłania informacji zwrotnej.

- Promowanie wiary w kompetencje.

Przy różnych okazjach wzmacniaj motywację uczniów o jej zaniżonym poziomie, chociażby poprzez indywidualne rozmowy z nimi. Odwracaj uwagę podopiecznych od ich porażek i nie koncentruj się na ich błędach. Czyń ich natomiast świadomymi swoich sukcesów. Wzmacniaj ich zadowolenie i satysfakcję z wykonanej pracy.

- Zachęcanie uczniów do przypisywania powodzenia wysiłkowi.

Gdy uczeń ponosi porażkę, przekaz mu informację zwrotną indywidualnie. Pokaż także, w jaki sposób może się poprawić. Modeluj atrybucje powodzenia, wiążąc je z wysiłkiem i staraniami. Podawaj przykłady osób, które odniosły sukces dzięki ciężkiej pracy i własnym staraniom. Zaznacz jednak, że ciężka praca to nie wszystko, niezbędne są odpowiednie strategie uczenia się, które pomagają w zdobywaniu kompetencji i umiejętności potrzebnych do osiągnięcia sukcesów.

4. GRUPOWANIE.

- Stwarzanie możliwości uczenia się kooperatywnego.

Stwarzaj okazję do pracy zespołowej. Łącz uczniów w grupy, posługując się różnymi sposobami: według zainteresowań, przyjaźni czy losowo. Podopieczni powinni mieć czas na zadania szkolne i rozmowy na tematy osobiste. Gry i ćwiczenia zespołowe służą integracji, wspomagają współpracę, a także pomagają uczniom zaspokajać potrzeby afiliacji i przyjaźni.

3.4 Współdziałanie z rodzicami

Współpraca z rodzicami to jeden z trudniejszych obszarów pracy wychowawcy. Jest ona o tyle ważna, że pedagodzy wraz z nimi powinni tworzyć koalicję na rzecz wspierania prawidłowego rozwoju dziecka w wszystkich aspektach. Spotkania z rodzicami nie powinny być przykrym obowiązkiem dla żadnej ze stron, ale raczej możliwością konsultacji i porównania doświadczeń. Podstawą tej współpracy jest wymiana informacji dotyczących dziecka i pomysłów na rozwiązanie trudnych sytuacji.

Najważniejsze zasady współpracy nauczyciela z rodzicami³⁶:

- Rodzice i nauczyciele powinni szanować wzajemnie swoje kompetencje i prawa.

Należy pamiętać o tym, żeby nie wkraczać na obszar nie swoich kompetencji i uszanować to, że pola działań rodziców i nauczycieli są inne, podobnie jak zakres ich odpowiedzialności. Zarówno jedni, jak i drudzy mają inne zadania do wykonania, choć nie powinno to wykluczać wzajemnej współpracy i podporządkowania swoich działań wspólnym celom.

- Rodzice i nauczyciele powinni wzajemnie informować się o swoich oczekiwaniach i potrzebach.

Jedna z podstawowych zasad komunikacji mówi o tym, że dopóki nie powiemy otwarcie o swoich oczekiwaniach i potrzebach, nie możemy liczyć na to, że zostaną one spełnione. Bez ujawnienia sobie wzajemnie potrzeb nie ma możliwości ich realizacji.

- W dzieleniu się informacjami na temat dziecka powinna przeważać szczerłość i życzliwość.

³⁶ *Znaczenie rodziców*, http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=4316&cat_id=254 (dostęp uzyskany dnia 21.04.2011).

Współpraca rodziców i nauczycieli powinna opierać się na pozytywnym stosunku do dziecka i wzajemnej życzliwości obu stron. Ani jedni, ani drudzy nie powinni postrzegać siebie nawzajem jako rywali czy przeciwników, przeszkadzających sobie w realizowaniu zadań.

- Obie strony powinny być zgodne co do komunikatów przekazywanych dziecku, aby miało ono poczucie spójności zachowań wychowawczych.

Choć postulat ten wydaje się być często trudny do realizacji, to bez jego spełnienia niemożliwe jest wykształcenie w dziecku pożądaných postaw, systemu wartości czy zachowań. Odmienne komunikaty przekazywane w domu i w szkole wprowadzają chaos i dezorientację w myślenie dziecka.

- Obie strony mają prawo do inicjatywy. Wychodzi z nią ta strona, która dostrzeże problem i chce go rozwiązać wspólnie z drugą stroną. Rodzice i nauczyciele ponoszą odpowiedzialność za współpracę.

Ważne jest, aby żadna ze stron nie postrzegała drugiej jako biorącej wyłączną odpowiedzialność za wzajemne kontakty. Inicjować je mogą zarówno nauczyciele, jak i rodzice. Ani jedni, ani drudzy nie są bardziej czy mniej obciążeni odpowiedzialnością za jakość i efektywność współpracy na linii szkoła–dom rodzinny.

- Zarówno rodzice, jak i nauczyciele powinni być przekonane o dobrych intencjach drugiej strony.

Ani rodzice, ani nauczyciele nie powinni nastawiać się negatywnie względem siebie. Choć ich wcześniejsze doświadczenia w zakresie takiej współpracy mogą być nie najlepsze, to należy porzucić schematy myślowe i zmienić swoje nastawienie.

- Obie strony powinny dostrzegać i szanować wysiłek tej drugiej.

Zakres kontaktu nauczyciela z rodzicami może być bardzo szeroki. W praktyce niestety często pozostaje ograniczony. Współpraca między środowiskiem szkolnym i rodzinnym jest zbyt płytka i niewystarczająca, nie pozwala na wzajemne poznanie się i ustalenie wspólnych działań wychowawczych. Dzieje się tak z wielu powodów. Warto jednak taki kontakt sukcesywnie rozszerzać, kierując się dobrem dziecka.

Spotkania rodziców z nauczycielami mają różnorodne cele i formy. Zakres współpracy między jedną grupą a drugą dotyczy następujących obszarów³⁷:

- Zapoznanie rodziców z regulaminami szkolnymi.
- Tworzenie wychowawczego planu pracy dla klasy i szkoły.

Rodzice są ważnym ogniwem w przygotowaniu planów wychowawczych, które zawsze powinny uwzględniać ich uwagi. To oni wiedzą najlepiej, gdzie może przebiegać granica współpracy między nimi a szkołą, a także jakie są ich potrzeby w tym zakresie.

- Pomoc rodziców w kształtowaniu odpowiednich postaw u dziecka w kierunku zachęcania do nauki.

Nieodzownym działaniem rodziców powinno być zachęcanie dziecka do zdobywania wiedzy, rozszerzanie jego zainteresowań i pobudzanie do własnych poszukiwań i odkryć. Nie powinni oni wzmacniać w dziecku postrzegania nauki, chodzenia do szkoły jako przykrego obowiązku oraz ograniczać perspektyw zdobywania wiedzy wyłącznie do odrabiania lekcji.

- Współdziałanie rodziców i nauczycieli w problemowych sytuacjach.
- Ustalenie sposobu komunikacji w sprawach codziennych i pilnych.

Formy kontaktu z rodzicami mogą być bardzo różnorodne. Przy rozwiniętym systemie komunikacji można pozostać przy ich tradycyjnych formach (pismo sporządzone przez administrację szkolną, kontakt telefoniczny, wpis nauczyciela do zeszytu lub dzienniczka ucznia) lub wybrać bardziej nowoczesne kanały (e-mail, wiadomość tekstowa, komunikator). Sposób i kanał kontaktu z wychowawcą koniecznie należy przedyskutować i ustalić z rodzicami.

- Wybór „trójki klasowej”.

„Trójki klasowe” wybierane są na pierwszym zebraniu z rodzicami. W skład jednej wchodzi trzy osoby: przewodniczący, zastępca przewodniczącego/sekretarz i skarbnik.

- Udział w lekcjach przygotowanych przez zespół klasowy.
- Pomoc rodziców w organizacji wycieczek, imprez klasowych, innych imprez szkolnych.

³⁷ Ibidem.

Rodzice są niezastąpieni nie tylko podczas działań organizacyjnych, logistycznych i wsparciu materialnym, ale także w inicjowaniu i przedstawianiu ciekawych form spędzania czasu przez dzieci i młodzież.

- Opieka rodziców podczas zabaw, wycieczek, dyskotek szkolnych.

Rodzice są włączani w opiekę nie tylko nad swoimi dziećmi, ale ich kolegami i koleżankami z klasy i szkoły.

W zależności od liczby osób uczestniczących w spotkaniu, można zastosować następującą klasyfikację współpracy rodziców z nauczycielami³⁸:

- **Zbiorowe formy współpracy z rodzicami**

Opisane poniżej formy współpracy rodziców ze szkołą są najczęściej praktykowane ze względu na oszczędność czasu. W spotkaniach zbiorowych uczestniczy przynajmniej kilka osób. Zwykle podejmuje się na nich tematykę dotyczącą ogółu danej klasy lub szkoły.

- Spotkania robocze – zwykle nazywane są zebraniem lub wywiadówkami. Wychowawca ma obowiązek ich organizowania, regulowany statutem szkoły (określającym dodatkowo ich częstotliwość). Ich głównym celem jest omówienie spraw organizacyjnych klasy oraz osiągnięć szkolnych uczniów, zarówno tych w zachowaniu, jak i w nauce.
- Spotkania towarzyskie – stanowią uzupełnienie spotkań roboczych i dotyczą pozalekcyjnych obszarów działań uczniów. Rodzicom dają chwilę relaksu, wytchnienia oraz dostarczają wielu przeżyć emocjonalnych i wzruszeń. Spotkania te mogą mieć charakter okolicznościowy (przy kawie i herbacie), odbywać się z okazji imprez ogólnoszkolnych i uroczystości (występy artystyczne, akademie, inscenizacje czy zawody sportowe) lub uroczystości lokalnych, w których udział bierze cała klasa (festyny, obchody jubileuszowe miejscowości, imprezy związane z wybitnymi osobistościami związanymi ze szkołą).
- Spotkania z ekspertem – zwykle inicjowane są przez wychowawcę klasy, choć taki pomysł mogą również podsunąć rodzice. W zależności od potrzeb, zaprasza on eksperta mającego pomóc w rozwiązaniu określonych problemów.

³⁸ I. Nowosad, K. Błaszczuk, *Nauczyciel jako inicjator i organizator współpracy z rodzicami. Świadomość celu i możliwości*, [w:] K. Ferenz, E. Kozioł, *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2002, s. 104–107.

Spotkania takie mogą mieć również charakter profilaktyczny. Zwykle zapraszani są na nie: psycholog, pedagog, lekarz, dyrektor szkoły, policjant, przedstawiciel wymiaru sprawiedliwości, duchowny lub każda inna osoba mogąca pomóc w określonych trudnościach pojawiających się w klasie.

- Spotkania dotyczące problemów wychowawczych – uczestniczy w nich wychowawca i niektórzy rodzice. Spotkanie takie jest prowadzone przez nauczyciela, ale jeśli tematyka zebrania przerasta jego możliwości, może również zaproszony być na nie ekspert. Bywają w nie włączone także inne instytucje, np. poradnie współpracujące ze szkołą, kurator sądowy czy pomoc społeczna.
- Pedagogizacja rodziców – polega ona na aranżowaniu przez wychowawcę dyskusji i rozmów wśród rodziców, a także przekazywaniu im ważnych informacji dotyczących wychowania i rozwoju psychofizycznego dzieci. Na niektóre z takich spotkań można również zaprosić eksperta, który pomoże zmierzyć się z problemami wychowawczymi bądź bardziej szczegółowo omówi kwestie związane z rozwojem dzieci.

- **Indywidualne formy współpracy z rodzicami**

Stanowią wzbogacenie i uzupełnienie zbiorowych form współpracy. Możliwość kontaktu bezpośredniego rodzice cenią sobie najbardziej, jednak ze względu na czasochłonny charakter takich kontaktów, zwykle są one ograniczone do sytuacji problemowych – niepowodzeń szkolnych i trudności wychowawczych. Tematem spotkań indywidualnych są sprawy związane z każdym uczniem oddzielnie, a nie klasą jako zbiorowością. Umożliwiają one głębszą refleksję, analizę zachowania ucznia, warunków jego życia w domu, dążeń życiowych itp. Dają także możliwość bliższego kontaktu, zdobycia zaufania, wzajemnego zbliżenia i poznania się.

- Konsultacje pedagogiczne – mają formę spotkania rodziców lub rodzica, najczęściej z wychowawcą klasy. Jeśli jednak zachodzi taka potrzeba, mogą w nim uczestniczyć także inni pracownicy szkoły: nauczyciele przedmiotów, dyrektor szkoły, pedagog szkolny, wychowawca świetlicy.
- Wizyty domowe – ich celem jest uzyskanie wiedzy na temat warunków domowych ucznia. Pozwalają na zrozumienie podopiecznego w jego własnym środowisku, stworzenie bliższej relacji nauczyciel–uczeń, niż ma to miejsce w szkole. Jeśli ich celem miałyby być wyłącznie poznanie rodziców

i utrzymanie z nimi dobrych stosunków, są zbyt czasochłonne. Wizyta taka ma sens, w przypadku gdy chodzi o rozwiązanie nagłego i poważnego problemu.

- Korespondencja – rozumiana jest jako wymiana informacji na linii nauczyciel–rodzic lub rodzic–nauczyciel. Może odbywać się na wiele różnych sposobów, np. poprzez dzienniczek ucznia, listy lub pisma informacyjne wysyłane pocztą lub przekazywane przez podopiecznego. Bezpieczną formą przedstawiania przez rodziców oczekiwań i potrzeb pod kątem pracy nauczyciela i szkoły jest „skrzynka uwag i pomysłów”. Można za jej pomocą przekazywać swoje uwagi w anonimowy i wygodny sposób.
- Rozmowy telefoniczne – są często spotykaną formą porozumiewania się nauczycieli i rodziców. Pozwalają na szybką i bezpośrednią wymianę informacji.
- **Mieszane formy współpracy z rodzicami.**

Mieszane formy współpracy mogą aktywizować wszystkich rodziców, określoną grupę lub pojedyncze osoby. Aktywność rodziców ma służyć wprowadzeniu określonych zmian, ulepszeń w życiu poszczególnych klas lub całej społeczności szkolnej. Do tej formy współpracy zaliczymy: pracę „trójek klasowych”, rad rodziców, udział w radzie szkoły, organizację czasu wolnego uczniów, świadczenie usług bądź w formie pieniężnej, bądź w formie wykonywania konkretnych prac czy zadań.

Wychowawca często wkłada wiele wysiłku w kontakty z rodzicami, poświęca im wiele czasu. Warto się więc zastanowić, jakie korzyści mogą płynąć ze spotkań z rodzicami, jakie są ich główne cele³⁹.

Korzyści czerpane z kontaktów z rodzicami:

- Są oni najlepszym źródłem informacji o dziecku. Mogą opowiedzieć o czymś, co w ułatwi zrozumienie ucznia i pracę z nimi.
- Mogą wspomóc motywowanie dziecka do nauki i kontrolować odrabianie jego prac domowych. Są w stanie pomóc uczniom w przygotowaniu zadań domowych oraz dopilnować ich zakończenia. (Oczywiście uczniowie nigdy nie powinni być w nich wyręczani). Mogą także wytłumaczyć i powtórzyć z dzieckiem to, czego nie zrozumiało podczas lekcji. Dodatkowo, są nieocenieni w przygotowaniu pomocy, podręczników i wyposażenia szkolnego.

³⁹ K. Schaeffer, op. cit., s. 84.

- Mogą wpłynąć na zachowanie swoich dzieci, wytłumaczyć im, jak należy zachowywać się w szkole, jakie są reguły obowiązujące w życiu społecznym. Pomagają w ten sposób nauczycielom nie tylko w ich działalności związanej z nauczaniem, ale także z wychowaniem.
- Dzięki własnym kontaktom i doświadczeniu zawodowemu rodzice mogą torować drogę i udzielać praktycznej pomocy w przedsięwzięciach pozaszkolnych. Włączają się w ich organizację, dostarczają pomysłów, a nierzadko wspomagają finansowo i logistycznie. Często pomagają w realizacji projektów szkolnych, wycieczek, praktyk, wyjść związanych z tematem lekcji czy w zapraszaniu gości-ekspertów na lekcje bądź spotkania z rodzicami.
- Służą pomocą, zwłaszcza podczas lekcji wychowawczych. Ze względu na swoje doświadczenia życiowe i zawodowe mogą wzbogacać lekcje referatami na temat wykonywanego przez siebie zawodu (lekcje takie są przydatne w kontekście dokonywania wyborów zawodowych przez młodzież).
- Rodzice są źródłem informacji o tym, jak dzieci postrzegają pracę nauczyciela. Obraz ten może być nieco wypaczony i nie zawsze zgodny z prawdą, co powoduje, że opinia rodziców na temat nauczyciela nie zawsze jest trafna. Jednak przy wyważonej ocenie rodzica można przekonać się, w jaki sposób uczniowie reagują na osobę nauczyciela. Pedagog może otrzymywać informacje zwrotne na temat tego, jak przyjmują jego pracę podopieczni.

Trudne momenty w pracy z rodzicami:

- Rodzice mogą w obecności swoich dzieci źle wyrażać się o nauczycielu i w ten sposób podważać jego autorytet. To może prowadzić do zniechęcenia dzieci do kontaktu z nim. Pedagog może przez to tracić należny mu respekt.
- Zebrania z rodzicami nie zawsze przebiegają w przyjaznej atmosferze. Uszczypliwe uwagi, ironia z ich strony czy dociekliwe pytania mogą powodować zdenerwowanie i wzrastające napięcie. Podczas zebrania pedagog jest pozostawiony sam sobie. Jeśli rodzice nie zgadzają się z nimi, może to doprowadzić do ostrej konfrontacji. To najbardziej niepożądana sytuacja w stosunkach między rodzicami a nauczycielem.

Jednym z obszarów współpracy z rodzicami jest wspólne rozwiązywanie problemów wychowawczych i tych związanych z nauką. Nauczyciele mają teoretyczne i praktyczne

przygotowanie do radzenia sobie z nietypowymi i trudnymi sytuacjami, przeciętny rodzic takiego przygotowania nie posiada. Z drugiej strony, pedagog nie powinien pouczać rodzica czy stawiać się w roli mądrzejszego od niego. Załóżmy, że nauczyciel wychowania fizycznego zauważy, że dziecko wykazuje objawy zaburzeń odżywiania. Nie wystarczy sporządzić notatkę dla rodziców: „Proszę zgłosić się do specjalistycznej poradni psychologicznej w celu wykonania badań pod kątem zaburzeń odżywiania”. Rodzic może zbagatelizować informację, nie zrozumieć motywów nauczyciela, poczuć się obrażony „oskarżeniem” skierowanym wobec dziecka.

Jak zatem przekazać rodzicowi informacje dotyczące sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach z dzieckiem⁴⁰? Można tego dokonać poprzez:

- Przygotowanie szerszej informacji w formie pisemnej. Oczywiście może być ona uzupełniona rozmową, ale do takiej notatki warto zawsze wrócić i zapoznać się z nią ponownie.
- Sporządzenie listy artykułów lub książek na dany temat. Nie powinna być zbyt długa, ale ma zawierać materiały przekazujące informacje w przystępny sposób. Może to również być przedruk fachowego artykułu.
- Przygotowanie w formie pisemnej informacji o filmach, programach (dostępnych np. w Internecie) dotyczących niepokojącego problemu.
- Sporządzenie listy szkoleń, grup wsparcia i treningów dla rodziców.
- Zachęcenie do ściślejszej współpracy z nauczycielem za pomocą pedagogizacji przeprowadzanej w szerszym gronie rodziców.

Pedagogizacja polega na przedstawieniu wybranego problemu na forum (podczas zebrania). Może to być skuteczna metoda pracy z rodzicami, ponieważ nie mają oni wrażenia, że dany problem dotyczy wyłącznie ich i nie czują się w ten sposób napiętnowani czy stygmatyzowani. Nie powoduje to frustracji i wycofania w kontakcie z wychowawcą. Z drugiej strony, rodzice zostają wyposażeni w wiedzę, która może się okazać przydatna w przyszłości. To, że dany problem nie dotyka w chwili obecnej rodzica nie oznacza, że kiedyś do tego nie dojdzie.

Każdy rodzic jest inny i tak jak traktuje się każdego ucznia podmiotowo, tak ważne jest indywidualne podejście do jego opiekuna. Rodziców możemy podzielić na kilka typów,

⁴⁰ B. Wojciechowska, *Wychowawca – pedagog nie tylko dla uczniów*, http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=354EDIFIJAC8FNLLYO843LRP&cat_id=254 (dostęp uzyskany dnia 21.04.2011).

w zależności od tego, jaką postawę przyjmują, czy wykazują chęć współdziałania z nauczycielem i szkołą⁴¹:

- **Rodzice-obszernicy.** Wyłącznie przyglądają się, nie uczestniczą w życiu szkoły i klasy swojego dziecka. Prezentują bierną postawę.
- **Rodzice-zasoby.** Zaopatrują dziecko we wszystkie wymagane rzeczy, pomagają materialnie, wykonują różne prace, ale nie ingerują w nie.
- **Rodzice-uczniowie.** Wymagają zainteresowania, udzielania rad, wskazówek, uczestniczą w różnych formach życia klasy i szkoły, jednak nie wychodzą z własną inicjatywą. Korzystają, ale nie udzielają się.
- **Rodzice-działacze.** Często występują w imieniu kogoś innego, np. reprezentują innych rodziców, aktywiści.
- **Rodzice-współpracownicy.** Potrafią umiejętnie komunikować się, zgłaszają chęć działania i otwarcie przedstawiają swoje potrzeby, są aktywni na zróżnicowanych polach.
- **Rodzice walczący.** Często prezentują wypaczoną formę aktywności. Występują w każdej sprawie i przeciwko wszystkim. Najczęściej ich głos pojawia się w odpowiedzi na bierną postawę szkoły.

Najłatwiej współdziała się z rodzicami-współpracownikami. Jednak w przypadku każdego z typów opiekunów trzeba wykazać dużo dobrej woli i znaleźć drogę porozumienia. Rodzic powinien być traktowany jako równorzędny partner, nawet jeśli jego postawa nie do końca nas zadowala i nie jest taka, jakiej byśmy oczekiwali.

Owocnej współpracy rodziców z nauczycielami sprzyja profesjonalizm oraz odpowiedni zakres wiedzy i umiejętności. Pedagodzy jako osoby wykształcone w kierunku nie tylko prowadzonego przez siebie przedmiotu, ale i wychowywania swoich podopiecznych, powinni być wyposażeni w niezbędne informacje ułatwiające im pracę w tym zakresie. Zestawienie takie przedstawia tabela 3.

⁴¹ *Znaczenie rodziców*, http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=4316&cat_id=254 (dostęp uzyskany dnia 21.04.2011).

Tabela 3. Zakres wiadomości i umiejętności nauczyciela przydatnych podczas kontaktów z rodzicami

Zakres wiadomości	Pożądane umiejętności
Wiedza o zachowaniach osób dorosłych.	<ul style="list-style-type: none"> • Techniki komunikacyjne.
Wiedza o funkcjonowaniu grup.	<ul style="list-style-type: none"> • Umiejętność prowadzenia małych grup i kierowania nimi.
Poznanie rodziców.	<ul style="list-style-type: none"> • Diagnozowanie małych grup społecznych.
Wspólne cele współpracy rodziców i nauczycieli.	<ul style="list-style-type: none"> • Przedstawianie i wyjaśnianie rodzicom kierunków pracy szkoły. • Współczesne ujęcie wspomagania dziecka w rozwoju. • Techniki komunikacyjne.
Zasady komunikacji interpersonalnej.	<ul style="list-style-type: none"> • Techniki komunikacyjne.
Wiedza o oczekiwaniach rodziców.	<ul style="list-style-type: none"> • Techniki diagnozowania. • Empatia.
Zasady skutecznej organizacji pracy.	<ul style="list-style-type: none"> • Określanie celu. • Planowanie pracy. • Pozyskiwanie niezbędnych zasobów. • Realizacja planu. • Kontrolowanie.
Planowanie i projektowanie współpracy z rodzicami.	<ul style="list-style-type: none"> • Umiejętność wprowadzania innowacyjnych rozwiązań. • Dokonywanie właściwych wyborów. • Konstruowanie programów pracy w klasie.
Formy współpracy.	<ul style="list-style-type: none"> • Techniki wspomagające integrację. • Aktywizowanie i angażowanie członków grupy. • Umiejętność działań w zespole. • Umiejętność wprowadzania innowacyjnych rozwiązań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie I. Nowosad, K. Błaszczuk, *Nauczyciel jako inicjator i organizator współpracy z rodzicami. Świadomość celu i możliwości*, [w:] K. Ferencz, E. Koziół, *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2002, s. 109.

Podstawą kontaktów rodziców z wychowawcą jest **zebranie rodzicielskie**. W nazwie pojawia się przymiotnik „rodzicielskie”, ale dotyczy ono udziału osób będących opiekunami dziecka.

Praktyczne wskazówki dotyczące organizacji zebrań z rodzicami⁴²:

- Na zebranie rodzicielskie warto rodziców zaprosić, a nie wzywać. Może do tego służyć specjalnie przygotowane zaproszenie, które dziecko wręcza swoim opiekunom. Ponieważ tradycyjne, rutynowe zebrania nie cieszą się bardzo dużą frekwencją, warto zapowiedzieć temat rozmowy, który dla rodziców może być interesujący. Wyboru zagadnienia może dokonać sam nauczyciel lub poprosić o pomoc „trójkę klasową”.
- Jeśli tylko istnieje taka możliwość, spotkanie warto zorganizować poza murami szkoły. Rodzicom miejsce to często kojarzy się z własnymi niemiłymi przeżyciami, co może rzutować na atmosferę zebrania. Zaletą innego niż szkoła miejsca spotkania jest mniej oficjalna atmosfera i spędzenie z rodzicami większej ilości czasu po zakończeniu części oficjalnej. W mniej napiętej atmosferze rodzice wykazują większą gotowość swobodnej rozmowy.

Istnieją jednak i wady takiego rozwiązania. Po pierwsze, wiąże się one z pewnymi kosztami. Po drugie, mało doświadczony nauczyciel jest pozbawiony „wału ochronnego”, jaki stanowią mury szkoły, i musi się bardzo starać, aby nie wypaść z roli. Po trzecie, takie rozwiązanie grozi rozproszeniem uwagi, dekoncentracją i zachwianiem struktury. Mogą pojawić się trudności w realizacji wszystkich punktów spotkania i zbyt długie rozciągnięcie zebrania w czasie, spowodowane inną organizacją spotkania.

Dla rodziców może to być także zbyt ekscytująca. Choć traktują tego rodzaju spotkania jako zło konieczne, to zwykle uczęszczają na nie. Natomiast jeśli przyjmują one mniej oficjalne formy, mogą mieć opory w uczestniczeniu w nich.

- Przy wejściu do klasy nauczyciel może powitać każdego z rodziców uściśnięciem ręki. Jest to miły gest służący poprawieniu atmosfery i ośmieleniu rodziców.
- Warto pomóc rodzicom nowo powstałej klasy we wzajemnym poznaniu się. Służyć do tego mogą kartki z imionami i nazwiskami. Jeśli uczestników nie jest

⁴² K. Schaeffer, op. cit., s. 84.

bardzo dużo, warto poświęcić chwilę na przedstawienie sobie rodziców. Jest to ważne nie tylko dla nich, ale także dla nauczyciela. Może on w ten sposób bliżej poznać zgromadzone osoby i poznać interesujące szczegóły na ich temat.

- Plan zebrania i najważniejsze informacje, które mają być przekazane, warto przygotować nie tylko w formie ustnej, ale też pisemnej. Po wykonaniu takiego zestawienia, należy je skserować i rozdać każdemu rodzicowi. Tym, którzy nie uczestniczyli w zebraniu, można je doręczyć za pośrednictwem dziecka. W taki sposób warto przekazywać wszelkie komunikaty, których poznanie i zrozumienie jest konieczne: tematy rozmów podczas zebrania, dane bibliograficzne książek, które warto, aby poznał każdy rodzic.
- W kontaktach z rodzicami należy zwracać uwagę na dwie kwestie – gospodarowanie własnym czasem i dbałość o wzajemne relacje.

Rodzice nie są już traktowani jako niemi świadkowie procesu edukacji swojego dziecka. Mają prawo uczestniczyć nie tylko w zabiegach edukacyjnych, ale tym bardziej w wychowawczych. Nowe reformy i prawo stoją po stronie włączania ich w określone działania szkoły. Prawa rodziców w zakresie edukacji ich dzieci i współpracy ze szkołą są regulowane odpowiednimi aktami prawnymi. Do dokumentów tych należą⁴³:

- *Europejska karta praw i obowiązków rodziców;*
- *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej;*
- *Konwencja o prawach dziecka;*
- *Powszechna deklaracja praw człowieka;*
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – **Karta nauczyciela**;
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (tekst jednolity: Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 329, z późn. zm.).

Dokumenty te zwracają uwagę na najważniejsze prawa rodziców w kontekście edukacji ich dzieci.

Rodzina jest grupą o pierwotnym charakterze, natomiast szkoła to najważniejsze ogniwo edukacji. Jako dwa najistotniejsze środowiska wychowawcze powinny one zachować spójność działań, aby sprzyjać prawidłowemu rozwojowi osobowości dziecka, jego postaw, systemu wartości, dążeń i zachowań. Wychowawca pragnący dobrze realizować swoje

⁴³ *Prawa rodziców*, http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2159%3Aprawa-rodzicow-&catid=219%3Aycie-szkoy-rady-rodzicow-prawa-rodzicow&Itemid=302 (dostęp uzyskany dnia 2.05.2011).

zadania powinien pozyskać przychylność rodziców swojego ucznia. Jego powinnością jest nie tylko przekazanie wiedzy przedmiotowej i sprawdzenie stopnia jej przyswojenia, ale także bycie kimś ważnym dla podopiecznego, lubianym i potrzebnym. Celem jego angażowania się w kontakty z rodzicami powinno być wyzwolenie chęci efektywnej i owocnej współpracy. Nie musi mieć ona sztywnego i standardowego charakteru, to od nauczyciela zależy, czy podejdzie do niej w sposób twórczy i służący dobru dziecka⁴⁴.

Jeśli pedagogowi uda się pozyskać przychylność rodziców i staną się oni jego sprzymierzeńcami, jego praca będzie skuteczniejsza i bardziej owocna. Będzie mu także łatwiej rozwiązywać problemy i radzić sobie z codziennymi kłopotami w klasie. Bezsprzecznie warto dążyć do tego, aby relacje z rodzicami przebiegały w nacechowany szczerością, pełen sympatii i wzajemnego zrozumienia sposób. Rozsądne podejście i dobra wola często są kluczem do rozwiązania konfliktów i łagodzenia trudnych momentów. Warto zwrócić uwagę na to, że rodzice są szczególnie zainteresowani kontaktem ze szkołą, kiedy w życiu szkolnym dziecka dochodzi do jakiś zmian lub trzeba podjąć ważne decyzje. Do takich chwil należy zmiana szkoły, zmiana etapu kształcenia, pojawienie się nowych nauczycieli, zbliżanie się testów gimnazjalnych, matury czy dokonywanie innych ważnych wyborów życiowych. Nauczyciel powinien zdawać sobie sprawę z tych oczekiwań i wyjść im naprzeciw⁴⁵.

⁴⁴ I. Nowosad, K. Błaszczuk, op. cit., s. 110.

⁴⁵ K. Schaeffer, op. cit., s. 85.

4. Przygotowanie zawodowe nauczyciela

Wśród wymogów merytorycznych, niezbędnych do wykonywania zawodu nauczyciela, wymienia się gruntowną wiedzę pedagogiczną i zawodową. Aby zostać nauczycielem, należy ukończyć szkołę wyższą na dowolnym kierunku i kurs pedagogiczny. Kandydat do tej profesji powinien rozpocząć studia na kierunku nauczycielskim, czyli takim, który daje mu możliwość uczestniczenia w kursie pedagogicznym, np. matematykę czy biologię o profilu nauczycielskim. Można również zostać nauczycielem, nie wybierając akurat tej drogi kształcenia. Należy jednak ukończyć kurs pedagogiczny obejmujący odpowiednią ilość godzin – 330. Nieco inaczej wygląda sposób zatrudnienia pracownika szkoły wyższej. Do prowadzenia w niej zajęć nie jest wymagane przygotowanie pedagogiczne.

Nauczyciele, podobnie jak i przedstawiciele innych zawodów, stoją przed koniecznością stałego doksztalcania się. Działania te wpisują się w kategorię **kształcenia ustawicznego**, zwanego również **uczeniem się przez całe życie** (*lifelong learning*). Dotyczy ono nieustannej edukacji, od wieku przedszkolnego do późnej emerytury. Obejmuje całe spektrum uczenia się formalnego, pozaformalnego i nieformalnego. Ma ono na celu rozwój kompetencji, wiedzy i umiejętności w perspektywie osobistej, obywatelskiej i społecznej oraz takiej, która jest zorientowana na zatrudnienie⁴⁶.

Do podjęcia pracy w szkole i osiągnięcia kolejnych szczebli awansu niezbędne jest uzyskanie odpowiedniego przygotowania zawodowego. Wymagane wykształcenie określa Ministerstwo Edukacji Narodowej w odpowiednich rozporządzeniach. Do rozporządzeń tych należą:

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dz. U. Nr 50, poz. 400).

⁴⁶ P. Błędowski, M. Nowakowska, *Podstawy kształcenia ustawicznego*, Łódź 2010, s. 19–20.

Akty prawne dotyczące awansu zawodowego:

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 listopada 2010 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli.
- Ustawa z 26 stycznia 1982 r. – *Karta nauczyciela* po zmianach z 19 marca 2009 r.

Droga awansu nauczycielskiego jest regulowana prawnie – wyznaczone są zasady i reguły rządzące jego osiągnięciem. Należy jednak dokonać rozróżnienia między koniecznymi formami kształcenia się nauczycieli a formami doskonalenia zawodowego.

Awans nauczycielski obejmuje następujące kategorie zawodowe:

- stażysta;
- nauczyciel kontraktowy;
- nauczyciel mianowany;
- nauczyciel dyplomowany.

Koniecznymi formami kształcenia nauczycieli są te, które nadają mu kwalifikacje, natomiast doskonalenie polega na wzbogaceniu jego warsztatu zawodowego. Mogą to być studia podyplomowe, różnego rodzaju kursy, w tym komputerowe lub językowe.

Placówki doskonalenia zawodowego znajdują się w całej Polsce. Poszukując dróg doksztalcania się, można skorzystać z propozycji przygotowanych przez Kuratorium Oświaty lub szukać na własną rękę. Możliwości zdobywania nowej wiedzy i umiejętności jest wiele, ich znajdowanie jest uzależnione przede wszystkim od chęci nauczyciela.

Wiele porad dotyczących awansu zawodowego można odnaleźć na stronach internetowych poświęconych pracy nauczycieli. Dzięki zamieszczonym na nich forom dyskusyjnym, nauczyciele mogą wymienić się ze sobą informacjami, spostrzeżeniami i radami. Wybrane portale internetowe, na których można znaleźć informacje dotyczące awansu zawodowego:

- <http://literka.pl/>;
- <http://www.45minut.pl/forum/>;
- <http://www.dla-dzieci.com.pl/>;
- <http://www.edukacja.edux.pl/>;
- <http://www.men.waw.pl/>;
- <http://www.oswiata.org.pl/>;
- <http://www.profesor.pl/index.php>;
- <http://www.scholaris.pl/cms/>.

W poszukiwaniu informacji na wszelkie tematy, nie tylko związane ściśle z awansem zawodowym, warto zaglądać na strony internetowe instytucji oświatowych, zawierające wiele przydatnych wiadomości dla nauczycieli. Szczególnie powinny być to strony dotyczące założeń reformy programowej, prawa oświatowego i zawodu nauczyciela, tj.:

- <http://reformaprogramowa.men.gov.pl/> – założenia reformy programowej;
- <http://www.men.gov.pl/> – Ministerstwo Edukacji Narodowej;
- <http://www.cke.edu.pl/> – Centralna Komisja Egzaminacyjna;
- <http://www.oswiata.org.pl/> – serwis dla społeczności oświatowej.

Jedną z form wzbogacania wiedzy i umiejętności przez nauczycieli jest **wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli** (WDN). Polega ono na dydaktycznym strukturalizowaniu procesu uczenia się wspólnego lub grupowego nauczycieli – członków rady pedagogicznej. Zespoły nauczycielskie mogą pracować w ramach konferencji pedagogicznych, seminariów czy spotkań w grupach roboczych z moderatorami pochodzącymi z zewnątrz szkoły. Tego typu struktury WDN powinny działać systematycznie, przez dłuższy okres czasu, zgodnie z celami i treściami, które umieściły w opracowanym przez siebie projekcie doskonalenia⁴⁷.

Wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli realizuje następujące cele:

1. Wspieranie idei demokratyzacji i humanizacji życia szkolnego.
2. Powrót do głównych tez i myśli pedagogicznych, wzorów i wartości.
3. Wspieranie posiadanych i poprawa już uzyskanych kwalifikacji, a także ich aktualizacja.
4. Refleksja nad procesami uczenia się i zmianą szkolnej rzeczywistości.

⁴⁷ J. Kuźma, op. cit., s. 126.

5. Udoskonalanie komunikacji i współpracy w radzie pedagogicznej.
6. Konkretyzacja zadań wychowawczych i dydaktycznych.
7. Opracowanie koncepcji nauczania i wychowania w danej szkole.
8. Pokonanie problemów i trudności w nauczaniu i wychowaniu.
9. Nauka konstruktywnego radzenia sobie z normami i wartościami, subiektywnymi teoriami i obciążeniami w pracy.
10. Koordynacja procesu dydaktycznego z pracą wychowawczą.
11. Celowe tworzenie bogatego życia szkolnego.

Wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli jest szczególnie istotne dla tych, którzy dopiero rozpoczynają swoją karierę w szkole. Młody nauczyciel ma wiele obaw, nękają go liczne wątpliwości i nierzadko napotyka na swojej drodze bariery utrudniające mu pierwsze kroki w zawodzie. Wtedy szczególnie cenne może okazać się wsparcie okazane przez bardziej doświadczonych kolegów i koleżanki z tej samej placówki.

W świetle badań prowadzonych przez H. Dybek pomoc nauczycieli z tej samej szkoły jest niezwykle cenna, ponieważ studia pedagogiczne nie zawsze w dostatecznym stopniu przygotowują młodego człowieka do praktycznego wymiaru pracy w instytucji edukacyjnej. Według tych badań młodzi pedagodzy mają największe problemy z kontrolą i oceną wiedzy ucznia, prowadzeniem dokumentacji, aktywizowaniem uczniów podczas lekcji, doborem odpowiednich form i metod pracy, planowaniem i organizacją własnego warsztatu pracy. Natomiast czynnikami utrudniającymi dodatkowo pracę pedagoga są: niechęć ucznia do nauki, brak dyscypliny, duża liczba podopiecznych w klasie, niewystarczająca wiedza pedagogiczna i psychologiczna, braki w przygotowaniu metodycznym, brak środków dydaktycznych, wadliwa organizacja pracy, brak doświadczenia w trudniejszych przypadkach, np. w pracy z uczniem zdolnym lub posiadającym deficyty rozwojowe, problemy osobiste, które nakładają się na aktywność zawodową⁴⁸. W większości z wymienionych przypadków w adaptacji do pracy może pomóc życzliwa opieka starszych stażem współpracowników, także ta zorganizowana zbiorowo.

Istnieje wiele modeli rozwoju umiejętności zawodowych nauczycieli. Jednym z nich jest model opisany przez H. L. i S. E. Dreyfuas. Skupia się on na trzech obszarach funkcjonowania człowieka: postrzeganiu, rozumieniu i intuicji. W tym kontekście

⁴⁸ Ibidem, s. 127.

przywoływani autorzy zaprezentowali pięć poziomów nabywania umiejętności zawodowych⁴⁹:

Poziom 1 – nowicjusz.

Jest to osoba, która zaczyna swoją karierę w zawodzie, w związku z tym sztywno trzyma się wyuczonych zasad. Charakteryzuje się ograniczoną percepcją sytuacyjną i brakiem własnego osądu.

Poziom 2 – zaawansowany początkujący.

Wciąż jeszcze charakteryzuje go ograniczona percepcja sytuacyjna, ale odwołuje się już do własnych doświadczeń.

Poziom 3 – kompetentny nauczyciel.

Jego pracę charakteryzuje świadome i planowe działanie. Spogląda na swoją pracę w odległej perspektywie, radzi sobie z podstawowymi problemami. Dobrze porusza się w standardowych i rutynowych procedurach.

Poziom 4 – biegły nauczyciel.

Na swoją sytuację zawodową spogląda holistycznie, buduje hierarchię celów i zadań. Potrafi lepiej dostosować się do sytuacji zawodowych, zauważa odstępstwa od reguł, nie ma problemów z podejmowaniem ważnych decyzji.

Poziom 5 – ekspert.

Nie ma potrzeby odwoływania się do zasad i wytycznych – znakomicie rozumie sytuacje zawodowe, robi to w sposób intuicyjny. Jego podejście do problemów ma charakter analityczny, ma wyraźne wizje swoich działań.

Z kolei Ch. Day przedstawił szeroki kontekst określający zawód nauczyciela i jego rozwój zawodowy. Wskazał on dziesięć kluczowych zasad rządzących tym rozwojem⁵⁰:

1. Nauczyciele są największym atutem szkoły. Istotne jest, aby byli dobrze przygotowani do wykonywania zawodu i w ciągu całej kariery doskonalili swoje umiejętności. Podnoszenie jakości kształcenia powinno się wiązać z ciągłym rozwojem zawodowym pedagogów.

2. Zachęcenie podopiecznych do uczenia się przez całe życie powinno być wspomagane przez demonstrowanie przez nauczyciela pozytywnej postawy wobec kształcenia ustawicznego. Obowiązkiem nauczyciela jest profesjonalne podejście do

⁴⁹ G. Poraj, *Od pasji do frustracji. Modele psychologicznego funkcjonowania nauczycieli*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 29.

⁵⁰ Ibidem, s. 34–35.

zagadnień związanych z doksztalcaniem się, zdobywaniem nowych umiejętności i kwalifikacji.

3. Jedynym sposobem na dotrzymanie kroku wszelkim zmianom społecznym jest ciągły rozwój zawodowy, uaktualnianie wiedzy i umiejętności. Jest to nieuchronne, ponieważ nikt nie jest zwolniony z przystosowania się do zmian, jakie zachodzą w trakcie całego życia, w tym zawodowego.

4. Aby sprostać wymaganiom wysokiej jakości własnej pracy, nie wystarcza uczenie się przez osobiste doświadczenie. Może to nawet ograniczać rozwój.

5. Wszelkie działania nauczyciela wynikają z mieszaniny wielu czynników: jego biografii, aktualnej fazy rozwoju, szeroko rozumianego środowiska szkolnego oraz kontekstów politycznych i społecznych.

6. Nauczanie jest procesem niezwykle złożonym i zdeterminowanym wieloma elementami. Dlatego nauczyciel musi posiadać rozległe umiejętności, w tym interpersonalne, intrapersonalne, a także wykazywać się zaangażowaniem osobistym oraz zawodowym.

7. Rozwój zawodowy nauczycieli musi być powiązany z celami moralnymi oraz potrzebami osobistymi i zawodowymi. Jest to warunek konieczny do ukształtowania się tożsamości zawodowej nauczyciela. Dotyczy to także wiedzy dydaktycznej i programów nauczania.

8. Nie ma możliwości, aby zmusić nauczycieli do rozwoju. Nie można tego zrobić na siłę, poprzez odgórne zarządzenia, zależy to bowiem od świadomych działań i determinacji każdego pedagoga w obszarze inwestowanie w siebie.

9. Szkoła jako instytucja osiągnie sukces, jeśli złożą się na to sukcesy pracujących w niej nauczycieli.

10. Szkoły, nauczyciele i rządy są tak samo odpowiedzialni za wspieranie i planowanie rozwoju zawodowego nauczyciela.

Podsumowując rozważania dotyczące przygotowania i awansu zawodowego, należy jeszcze raz podkreślić, że pedagog zaniedbujący swój rozwój zawodowy i osobisty działa nie tylko na szkodę swojej kariery, ale przede wszystkim na szkodę uczniów, którymi się opiekuje.

5. Wychowawca poza szkołą

Rola wychowawcy nie obowiązuje tylko podczas prowadzenia lekcji, ale także w sytuacjach pozalekcyjnych. Wychodzenie poza ramy programu i mury szkoły nie tylko wzbogaca wiedzę uczniów, ale także sprzyja zdobywaniu nowych doświadczeń i budowaniu relacji.

Główną myślą przyświecającą zajęciom pozalekcyjnym organizowanym przez szkołę jest to, aby nabywane przez ucznia doświadczenia, wiedza, umiejętności, nawyki i postawy służyły jego wszechstronnemu rozwojowi oraz umożliwiły mu wejście w świat ze świadomością, że jest przygotowany do radzenia sobie z różnorodnymi zadaniami, potrafi znaleźć swoje miejsce wśród ludzi, współdziałać z nimi i przekształcać rzeczywistość. Zależy to w pewnym stopniu od tego, jak wykorzystuje swój czas wolny. Jak zauważono, czas wolny osoby dorosłej i dziecka jest rozumiany nieco inaczej. Zwraca się uwagę na fakt, że uczniowie posiadają go więcej niż osoby dorosłe. Natomiast formy i miejsca spędzania czasu wolnego są w przypadku dzieci mniej urozmaicone. Większy jest przy tym udział wypoczynku biernego, mniejsza swoboda wyboru sposobu jego spędzania. Z oczywistych też względów jest mocniej kontrolowany i narzucany przez osoby dorosłe. Zajęcia podejmowane przez uczniów w czasie wolnym powinny służyć ich rozwojowi bio-socjo-kulturalnemu. Ważne jest jeszcze to, że zajęcia te powinny mieć charakter nieobowiązkowy, być względnie dobrowolne oraz urzeczywistniać funkcję odpoczynku, rozrywki i pracy nad sobą⁵¹.

Niestety czas wolny nie zawsze jest wykorzystywany korzystnie dla dziecka. Zachowania w nim podejmowane są wynikiem nabywanych w drodze samodzielnych wyborów różnych doświadczeń w środowisku domowym, szkolnym i pozaszkolnym. Mogą one służyć rozwojowi dziecka i kształtować jego osobowość, ale także być bezwartościowe, a nawet demoralizujące. Dlatego zadaniem szkoły jest także wskazywanie na pożyteczne formy spędzania czasu wolnego i zachęcanie do ich podejmowania. Człowiek musi się nauczyć pożądanых form spędzania czasu wolnego. Im szybciej rozpoczyna taką naukę, tym jej wyniki będą szybsze i trwalsze.

⁵¹ B. Chmielewska, *Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania do czasu wolnego* [w:] K. Ferencz, E. Koziół, op. cit., s. 79–80.

5.1 Wycieczki szkolne

Sama perspektywa wyjazdu jest dla każdego z nas czymś przyjemnym i pobudzającym do działania. Czas przygotowań i oczekiwania może być równie pożyteczny co sam wyjazd. Dla nauczyciela to dobra okazja, aby zachęcić do działań związanych z tematyką wyjazdu. Jakie są zatem walory wycieczek szkolnych⁵²?

- **Aspekty poznawcze** – każdy wyjazd czy spacer poza mury szkoły powinien mieć walory poznawcze. Można rozwijać wiedzę, nie tylko dotyczącą konkretnego punktu docelowego, ale całego kontekstu sytuacji. Wycieczki są dobrą okazją do poznawania historii i geografii miejsc, uczenia szacunku do przyrody i poznawania bogactwa natury. Podczas wycieczki, uczniowie mają możliwość sprawdzenia swoich wiadomości i porównania wiedzy zdobytej w szkole z rzeczywistością. W bezpośrednim kontakcie z otoczeniem mogą zaobserwować wiele zjawisk, o których słyszeli w szkole, dodatkowo odbierają bogactwo bodźców wzrokowych, słuchowych, węchowych. Nowe doświadczenia pobudzają do myślenia, rozwijają wyobraźnię, zachęcają do twórczej pracy i rozbudowują słownictwo.
- **Walory integracyjne** – wycieczki są dobrą okazją do wzajemnego poznawania się uczniów w nowych sytuacjach i sprawdzania się w innych rolach. Wspólne wyjazdy sprzyjają nawiązywaniu głębszych relacji wśród uczniów, ćwiczeniu współpracy, a także tworzeniu zgranego zespołu klasowego. Może to przekładać się na bardziej efektywną pracę w klasie, szczególnie w przypadku zadań zespołowych.
- **Uczenie się samodzielności** – wyjazd bez rodziców jest szczególnym wyzwaniem dla młodszych dzieci. Pozostawione bez nadzoru rodziców, wyłącznie pod opieką wychowawcy, mają okazję na samodzielne trenowanie wielu czynności. Dzieci stają się odpowiedzialne za podstawowe zabiegi, w których często uczestniczyli opiekunowie, takie jak: ubieranie i mycie się czy sprzątanie po sobie. Mają również dobrą okazję do obserwowania skutków swoich działań, np. jeśli wypiją wszystkie napoje w autokarze, będą musiały

⁵² A. Lange, *Wycieczka w edukacji*, http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=CL7713IY83XVMY6N62JW3B87&cat_id=254 (dostęp uzyskany dnia 20.04.2011).

szybko skorzystać z toalety, co w czasie drogi może być kłopotliwe. Uczą się więc odpowiedzialności, konsekwencji, pokonywania trudności i dyscypliny.

- **Odskoknia od rzeczywistości** – wycieczki są dobrą okazją do odpoczynku i oderwania się od codzienności. Potrzebne jest to nie tylko nauczycielowi, ale także jego podopiecznym.

Poza wskazanymi walorami każda wycieczka jest okazją do wyrabiania sprawności, ruchu, ćwiczenia orientacji w terenie i zwiększania wytrzymałości. Młodzi ludzie często swój wolny czas spędzają w domu, przed ekranami telewizorów i komputerów, więc każda możliwość wyjścia na świeże powietrze i aktywności ruchowej powinna być wykorzystana. Trudno jest namówić dzieci i młodzież do sportu, dlatego wycieczki są doskonałą okazją do zachęcenia ich do tego rodzaju rozrywki.

Aby wycieczka szkolna spełniła swoje zadania edukacyjne, nauczyciel musi pamiętać o podstawowych zasadach przygotowania tego typu wyjazdów:

- Każda wycieczka powinna być perfekcyjnie zaplanowana i przemyślana; kiedy w grę wchodzi bezpieczeństwo i zdrowie uczniów, nie można sobie pozwolić na spontaniczność i dowolność.
- Podczas przygotowania wycieczki należy pamiętać o podstawowym celu, który powinien jej przyświecać. Warto sobie odpowiedzieć na pytanie: „Co chcemy dzięki niej osiągnąć?”, „Dlaczego zmierzamy akurat w wybrane przez nas miejsce?”.
- Należy zadbać o wszelkie szczegóły: dobrać termin wyjazdu do rozkładu zajęć szkolnych i skonsultować go z innymi nauczycielami klasy, która ma wziąć udział w wycieczce, dostosować program do uczestników, zapewnić odpowiednie warunki bytowe.
- Ważnym aspektem jest zoptymalizowanie kosztów i dostosowanie ich do możliwości uczniów. Dla nich nie zawsze najistotniejsza jest atrakcyjność miejsca, ale sam fakt wyjazdu i możliwość zdobycia nowych doświadczeń.
- Nauczyciel zadbać musi wreszcie o całość dokumentacji związanej z planowanym wyjazdem – w tym uzyskanie pozwolenia dyrekcji oraz zgody uczniów biorących udział w wycieczce.

Dzieci i młodzież warto angażować nie tylko podczas samego wyjazdu, ale także podczas przygotowań (mogą oni np. przygotowywać notatki o miejscach i zabytkach, jakich

odwiedzenie zakłada plan wycieczki). W okresie poprzedzającym wycieczkę należy rozbudzić ciekawości uczniów. W zależności od miejsca, przygotowania te będą miały innych charakter. Przede wszystkim jednak należy powiedzieć podopiecznym o tym, co zobaczą, usłyszą i poznają. Odpowiednio nakierowana uwaga uczniów umożliwi lepszą koncentrację na celu wycieczki i ukierunkuje ich oczekiwania wobec wyjazdu.

5.2 Imprezy klasowe

Integracji klasy sprzyja organizacja imprez klasowych oraz prowadzenie ich kroniki. Różnorodne uroczystości i święta obchodzone są we wszystkich kulturach, od najdawniejszych czasów. Od zarania swoich dziejów człowiek zrytualizował swoje zachowania i tworzył obrzędy. Ich cykliczność i powtarzalność wprowadza porządek w życie człowieka. Święta i uroczystości mają także znaczenie kulturotwórcze i grupotwórcze. Niektóre ze świąt zanikają, zmienia się sposób ich obchodzenia, jedne się stają bardziej, inne mniej ważne. Jednak ich obchodzenie ma duże znaczenie, które można wykorzystać także w pracy wychowawczej.

Wspólne świętowanie w klasie szkolnej niesie ze sobą ogromne walory wychowawcze. Można je rozpatrywać na kilku płaszczyznach⁵³:

- Jest to okazja do kształtowania pożądanych postaw u uczniów, np. tolerancji, otwartości.

Szkoła jest miejscem, w którym stykają się osoby pochodzące z różnych kultur, nacji i o odmiennych wyznaniach. Obchodząc różnego rodzaju święta i uroczystości bardzo często zapomina się o tym. Umykają ważne daty przypisane do odmiennych kultur i wyznań. Tymczasem każda osoba ma prawo do hołdowania swoim tradycjom i szkoła powinna zapewnić jej możliwość pielęgnowania własnej kultury. Planując kalendarz świąt, warto wziąć pod uwagę także te mniej popularne wśród większości społeczeństwa uroczystości i dostrzec potrzeby kulturalne i obrzędowe wszystkich uczniów. Obchodzenie ich może mieć ważne znaczenie wychowawcze.

- W praktyce pokazuje to, na czym polega otwartość i tolerancja. Jest wymiernym przykładem modelowania postaw.

⁵³ Jak tworzyć program wychowawczy szkoły, <http://www.cmp3.ore.edu.pl/node/26813> (dostęp uzyskany dnia 9.05.2011).

- Pozwala na poszerzenie wiedzy na temat innych kultur, tradycji, obrzędów i wyznań – ma zatem wymiar poznawczy.
- Zapobiega alienacji i poczuciu wyobcowania ze społeczności szkolnej i klasowej. W ten sposób realizuje się wymiar grupotwórczy pracy wychowawczej.
- Zmniejsza ryzyko podejmowania ataków na osoby pochodzące z odmiennych kultur – aspekt profilaktyczny. Przeciwdziała powstawaniu stereotypów i schematów.
- Integracja w klasie, z rodzicami i ze środowiskiem lokalnym.

Jedną z podstawowych cech świąt jest obchodzenie ich wspólnie z innymi ludźmi i wykorzystywanie ich jako okazji do spotkania się w szerszym gronie. Dlatego przygotowanie wszelkich uroczystości w szkole ma walory integracyjne, nie tylko dla klasy czy środowiska szkolnego – jest także okazją do zapraszania gości z zewnątrz. Mogą to być zarówno rodzice i najbliższe dzieciom osoby, jak i przedstawiciele środowiska lokalnego. Szczególnie ciekawe i atrakcyjne jest tworzenie i odgrywanie przedstawień, których widzami są uczniowie. Przygotowane przez rodziców atrakcje są niezwykłym prezentem, który cieszy najmłodszych. W podobne działania można także włączać inne osoby, np. przedstawiciele starszego pokolenia mogą prezentować zapomniane obrzędy i tradycje związane ze świętami Wielkiej Nocy lub Bożego Narodzenia.

- Rozbudzanie zainteresowań tradycją, kulturą.

Obchodzenie wszelkich świąt, przywoływanie tradycji i obrzędów ma przede wszystkim walory poznawcze. Dotyczy to zwłaszcza świąt mniej popularnych i nietypowych sposobów ich kultywowania. Szczególne walory ma zapoznawanie uczniów z inną kulturą i nieznanymi obrzędami. Jeśli w klasie są uczniowie pochodzący z innych kręgów kulturowych, warto wykorzystać ich wiedzę i doświadczenie do zaprezentowania świata ich kultury na forum klasy.

- Odkrywanie w sobie nowych możliwości i umiejętności, np. manualnych.

Przygotowywanie świąt klasowych może służyć indywidualizacji pracy z uczniami. Podczas każdego przedsięwzięcia mogą być wykorzystane ich specyficzne, indywidualne umiejętności, możliwości, zainteresowania. Każde z zadań można przydzielić innemu uczniowi, kierując się jego predyspozycjami i preferencjami. Podopieczni mogą sami

wybierać, której z części programu uroczystości chcą poświęcić swoje wysiłki i czas, np. graniu na instrumencie, przygotowaniu posiłków, zaproszeniu gości.

Zaplanowanie klasowego czy szkolnego kalendarza świąt i imprez może być ciekawym zadaniem dla uczniów.

1. Planowanie takiego wykazu należy rozpocząć od sporządzenia pełnej listy świąt i uroczystości, które uznawane są za ważne dla danej społeczności szkolnej. W początkowej fazie nie należy odrzucać żadnych pomysłów.
2. W drugim etapie należy skategoryzować wpisane na listę święta i uroczystości. Można zrobić to w następujący sposób: święta historyczne, kalendarzowe, religijne, rodzinne i lokalne. Kategorie pomagają w porządkowaniu informacji, zachowaniu odpowiednich proporcji i zwróceniu uwagi na święta, które ewentualnie zostały pominięte.
3. Ocenę swoich wyborów można przeprowadzić w sposób ilościowy, jakościowy i pod kątem organizacyjnym. Ocena ilościowa dotyczy liczebności osób zgłaszających potrzebę obchodzenia danego święta lub uroczystości, natomiast jakościowa – ich walorów wychowawczych. Należy jednak zwrócić uwagę, czy przy ocenie ilościowej nie zostaną pominięte święta zgłaszane przez mniejszości kulturowe czy religijne. Oczywiście konieczna jest także refleksja nad możliwościami organizacyjnymi. Należy wziąć pod uwagę ograniczenia czasowe, finansowe i lokalowe.
4. Ostatni krok to sporządzenie chronologicznej listy wszystkich świąt i uroczystości uznanych za ważne, wraz z komentarzem ich wykorzystania wychowawczego, np. kształtowanie postaw czy umiejętności. Realizacja kalendarza świąt nie powinna mieć automatycznego charakteru, ale opierać się na głębszych przemyśleniach dotyczących ich sensu i walorów poznawczych oraz wychowawczych⁵⁴.

Realizacja obchodów wybranych świąt będzie dla uczniów zajęciem twórczym, kreatywnym i na pewno wzbogaci przebieg monotonnego zwykle roku szkolnego.

⁵⁴ Ibidem.

5.3 Prowadzenie kroniki klasowej

Kronika klasowa nie musi mieć tradycyjnego, papierowego formatu, do którego przywykliśmy, myśląc o tych formach archiwizowania działań klasowych. Może posiadać charakter multimedialny i być przygotowywana w formie cyfrowej. Prowadzenie w ten sposób kroniki klasowej jest ciekawsze dla uczniów i wyzwala w nich wiele różnorodnych zachowań twórczych, np. przygotowywanie filmików i prezentacji multimedialnych, fotografowanie swojej działalności, przygotowanie zapisków.

Przykładowe form prowadzenia kroniki klasowej przy użyciu narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnej (ICT):

- **Blog** – to doskonały pomysł na elektroniczną wersję kroniki klasowej. Serwisy pozwalające na prowadzenie bloga są bardzo liczne. Samo jego założenie i obsługa są łatwe i przystępne. Blog polega na zamieszczaniu swoich notatek wraz z dodatkami multimedialnymi. Mogą to być zdjęcia, filmiki, obrazy. Pozwala również na komentowanie ich przez czytelników.
- **Profil na serwisie społecznościowym**, np. Nasza Klasa, Facebook, Grono. Serwisy społecznościowe umożliwiają założenie własnych profili. Może on zostać utworzony przez pojedynczą klasę lub szkołę. Umożliwią wstawianie tekstu, zdjęć, filmików czy zakładanie forów dyskusyjnych. Profile mogą być dostępne dla wszystkich osób lub tylko wybranych.
- **Korzystanie z serwisów dzielenia plików takich jak: Flickr, YouTube** – dzięki nim klasa może zamieszczać filmiki i zdjęcia upamiętniające ważne chwile z jej życia. Serwisy te działają na zasadzie dzielenia się plikami, więc dostęp do archiwum klasowego będą miały wszystkie zainteresowane osoby.

Wykorzystanie ICT w życiu klasy i uczniów jest o tyle uzasadnione, że metody oparte o nowoczesne technologie są dla podopiecznych o wiele bardziej atrakcyjne niż te tradycyjnie stosowane w szkole, odpowiadają także ich sposobom komunikowania się i wyrażania własnych myśli, upodobaniom estetycznym, gustom. Zaletą korzystania z tej formy dokumentacji historii klasy, jak zaproponowana powyżej, jest interaktywność i szeroki dostęp do niej przez użytkowników. Czytelnicy nie tylko mogą do niej dotrzeć w każdej chwili, ale także dokonać swoich zapisków, zapytać o coś autora lub wyrazić swoją opinię.

5.4 Prace społeczne i wolontariat

Prace społeczne i wolontaryjne to jeden ze sposobów aktywizowania uczniów. Niosą one ze sobą nie tylko korzyści wychowawcze dla uczniów, ale poprzez świadczoną przez nich charytatywnie pracę przyczyniają się dla dobra innych ludzi.

Jak pokazują badania, wolontariat podejmowany jest z następujących powodów – 64% wolontariuszy wskazuje na powody moralne, religijne i polityczne, 37% osób robi to za względu na zainteresowania i przyjemność wykonywania danych zadań, a 33% liczy na to, że ich pomoc kiedyś zostanie odwzajemniona⁵⁵.

W szkole organizowaniem prac wolontaryjnych zajmują się Szkolne Kluby Wolontariatu (SKW). SKW są tworzone przez młodych i aktywnych ludzi, którzy chcą nieść pomoc wszystkim potrzebującym. Działają także lokalnie – pomagają przy rozwiązywaniu problemów w swoim środowisku. Członkami takiego klubu mogą być nie tylko uczniowie i pedagodzy z danej szkoły, ale także absolwenci i ich rodzice. Ich działalność z założenia powinna być świadoma, nieodpłatna i dobrowolna.

Wszystkie Szkolne Kluby Wolontariatu działają według podobnych zasad⁵⁶:

- kształtują postawę wrażliwości, otwartości oraz empatii i solidarności z innymi ludźmi;
- kieruje nimi koordynator szkolnego klubu;
- klub organizuje i wspiera ciekawe inicjatywy wolontarystyczne młodzieży realizowane w formie projektów;
- kluby pomagają w podejmowaniu przez młodzież działań pomocowych w środowisku lokalnym na rzecz osób potrzebujących;
- przygotowują młodzież do działań związanych z wolontariatem;
- pomagają uczniom w swojej szkole w trudnych sytuacjach;
- wspierają zainteresowania młodzieży;
- prowadzą grupy wsparcia dla wolontariuszy.

⁵⁵ M. Misztel, *Wolontariat w szkole. Organizacja i prowadzenie szkolnego klubu wolontariusza*, http://www.wolontariat.org.pl/repository/Publikacje/Teksty/Wolontariat%20w%20szkole_internet.pdf (dostęp uzyskany dnia 17.05.2011).

⁵⁶ Ibidem.

Bycie wolontariuszem wiąże się nie tylko z odpowiedzialnością, ale także z satysfakcją z pomagania drugiemu człowiekowi. Argumenty, które można zaprezentować uczniom, aby zachęcić ich do tego typu działalności przedstawiają się następująco⁵⁷:

- wolontariat jest szansą na wykorzystanie swoich umiejętności i doświadczeń na rzecz potrzebujących;
- stwarza możliwość rozwijania swoich zainteresowań w sposób przyczyniający się do dobra innych ludzi;
- pozwala na zdobywanie doświadczenia w nietypowych miejscach i sytuacjach;
- stwarza okazję do zawierania nowych przyjaźni;
- daje poczucie partycypacji w życiu środowiska lokalnego;
- kształtuje postawę zaangażowania w życie i przeobrażenia społeczne.

⁵⁷ Ibidem.

6. Wychowawca wobec współczesnych przemian społecznych

Nauczyciel-wychowawca stawiany jest wobec coraz to nowych wyzwań. Wiedza i sposób jej przekazywana uczniom nie zmienia się tak szybko jak sytuacja społeczna i związane z nią zadania, które napotyka nauczyciel w swojej pracy. Musi nie tylko być na bieżąco ze zmieniającymi się programami nauczania, ale i problemami dzieci i młodzieży dorastającej w dynamicznej rzeczywistości. Przemiany cywilizacyjne niosą ze sobą nie tylko nowe możliwości, ale i zagrożenia. Postępująca globalizacja, rozwój techniki, wszechobecna komputeryzacja i coraz doskonalsze możliwości komunikowania się otwierają na świat, ale i zmieniają całą rzeczywistość, także tą szkolną.

Młodzi ludzie mają inne doświadczenia związane z dorastaniem niż te, z którymi mierzyli się ich nauczyciele. Zapewne częściej niż oni doświadczają kryzysu rodziny, pokusy konsumpcjonizmu czy ulegania modom. Te zjawiska pociągają za sobą problemy emocjonalne – zaburzenia poczucia bezpieczeństwa czy trudności w określaniu własnej tożsamości. Pedagodzy często mogą mieć wrażenie, że nie rozumieją swoich podopiecznych. Oni sami inaczej tworzyli relacje z rówieśnikami, przeżywali pierwsze miłości i komunikowali się z rodzicami. Ich życie nie było tak bardzo podporządkowane technice jak jest współcześnie.

Nauczyciele mogą odczuwać lęki i obawy przed poradzeniem sobie z tymi nowymi zadaniami i obcą im rzeczywistością. Napotykać na trudności w porozumiewaniu się z dziećmi i młodzieżą, a także ich rodzicami. Niestety, czasem są także obiektem agresji z ich strony i nieprzyjaznego traktowania.

6.1 Budowanie społeczeństwa informacyjnego

Rzeczywistość wokół nas wciąż się zmienia. Jednym z głównych kierunków tych zmian jest postęp technologiczny i wkraczanie we wszystkie aspekty życia komputera i Internetu. Dla młodych ludzi to naturalne środowisko, w którym zawierają znajomości, spędzają wolny czas, pracują.

Postęp technologiczny implikuje budowę i funkcjonowanie społeczeństwa informacyjnego. Wiedza i informacja są w nim istotnymi czynnikami wzrostu gospodarczego. Zaawansowane techniki informatyczne wkraczają we wszystkie dziedziny zawodowego funkcjonowania człowieka oraz jego aktywności gospodarczej i ekonomicznej. Rozwój

kompetencji informatycznych społeczeństwa warunkuje utrzymanie wysokiego rozwoju cywilizacyjnego. To z kolei wymusza konieczność inwestowania w edukację i szkolnictwo. Podobnie jak powszechne jest czytanie i pisanie, tak powszechne powinno się stać posługiwanie najnowszymi technologiami. We współczesnym społeczeństwie dobrze odnajduje się ten, kto biegle się nimi posługuje. Cyfrowa kompetencja jest czynnikiem ułatwiającym wejście na rynek pracy (jeśli nie wręcz koniecznym) i sprzyjającym odnalezieniu atrakcyjnej formy zarobkowania⁵⁸.

Tak jak zmieniają się sami uczniowie, tak i zmieniać powinien się nauczyciel. Z jednej strony wszelkie przeobrażenia mogą wywoływać opór i niechęć, z drugiej strony warto na każde z nich spojrzeć w twórczy sposób. Opisany powyżej postęp technologiczny zmienia uczniów, ale może zmieniać także nauczycieli. Wymusza na nich nowe sposoby nauczania, ale także wychowania. Technologie informacyjno-komunikacyjne dają pedagogowi szereg nowych narzędzi do komunikowania się z uczniem i jego rodzicami, na przykład dzięki poczcie elektronicznej, komunikatorom czy serwisom społecznościowym nauczyciele mogą w szybki i tani sposób porozumiewać się z podopiecznymi i ich opiekunami.

Dodatkowo Internet jest niezastąpionym źródłem wspomagającym pracę nauczycieli. Dzięki niemu pedagog może usprawniać swoją pracę i doskonalić warsztat, na przykład poprzez wykorzystanie ICT do:

- zdobywania informacji dotyczących spraw związanych ze swoim zatrudnieniem (awans zawodowy, prawo oświatowe);
- porozumiewania się z innymi nauczycielami (komunikacja za pomocą maili, czatów, komunikatorów, udział w forach dyskusyjnych, uzyskiwanie wsparcia metodycznego np. poprzez czytanie blogów nauczycielskich);
- przygotowania się do zajęć (pozyskiwanie niezbędnych materiałów, utrwalenie materiału – powtórka przed zajęciami, przygotowanie prezentacji multimedialnych).

⁵⁸ J. Kosmala, *Edukacja w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2009, s. 16–18.

6.2 Zjawisko agresji w szkole

Problem agresji jest obecny w każdej szkole i w każdym środowisku rówieśniczym. Coraz częściej czytamy doniesienia o zuchwałych aktach agresji, dokonywanych przez coraz młodsze osoby. Kilka lat temu media donosiły o bezradnym nauczycielu, któremu uczniowie włożyli na głowę kosz do śmieci, ciągle słyszymy o dręczących się nawzajem dzieciach i młodych ludziach dokonujących wymuszeń na swoich młodszych kolegach i koleżankach. Takie przykłady możemy mnożyć. Co więcej, słyszymy o nich dlatego, że młodzi ludzie szczycą się tym i udostępniają filmiki i zdjęcia z ich nagraniami w Internecie.

Podstawowe pytanie, które pojawia się za każdym razem, kiedy słyszymy o takich wydarzeniach, brzmi: dlaczego tak się dzieje? Zachowania agresywne są podejmowane z jakiś powodów. Tych powodów może być wiele. Każde tego rodzaju zachowanie ma swoją przyczynę, której identyfikacja pozwala na jego zrozumienie i pomaga w poszukiwaniu konstruktywnych sposobów radzenia sobie z agresją. Oto niektóre z przyczyn wywołujących agresywne zachowania⁵⁹:

- agresja jako walka w zabawie;
- agresja jako obrona przed zagrożeniem;
- agresja jako reakcja na frustrację;
- agresja jako „wywiad”;
- agresja jako ukryte pragnienie miłości.

Poniżej szczegółowo omówione zostaną wyszczególnione źródła agresywnych zachowań wśród uczniów.

- **Agresja jako walka w zabawie.**

Ten rodzaj agresji pojawia się najczęściej u małych dzieci, np. w zabawie z udziałem osób dorosłych. **Celem tej agresji jest wypróbowanie siebie, swojej siły i możliwości. Dodatkowo, jej ogromną zaletą jest przekazywanie radości ze zwyciężania.** W przypadku, gdy biorą w niej udział osoby dorosłe, a dzieci są jeszcze bardzo małe, sytuacja ta jest kontrolowana. Zwykle ojcowie z synami walczą „na niby” i dają dzieciom zwyciężać. Dla dziecka doświadczanie zwycięstwa jest bardzo przyjemne i będzie ono dążyło do powtarzania tej sytuacji.

⁵⁹ G. Poraj, *Agresja w szkole*, Oficyna Wydawnicza „Eduktor”, Łódź 2002, s. 24.

Niestety, kiedy sytuacja ta jest przenoszona na inne rodzaje relacji, np. z rówieśnikami, może okazać się dla dziecka bardzo przykrym doświadczeniem. Nauczone, że wygrywa w każdej walce, buduje fałszywy obraz swojej siły i możliwości. W starciu z kolegą, bratem czy innym dzieckiem może przegrać i odczuwać bolesne skutki swojej pomyłki. Dodatkowo, może powtarzać tę sytuację, aby sprawdzić czy wygra kolejnym razem.

Problemem staje się sytuacja, gdy rodzice zachęcają dziecko do zabaw i zachowań, w których pojawiają się elementy walki, np. gry komputerowe, zabawy militarne, czy te polegające na autentycznej walce z innym dzieckiem. Dziecko włącza je do repertuaru swoich zachowań, ponieważ uważa, że jest to normalne i akceptowane. Przenosi je na środowisko pozarodzinne, w tym przedszkole, szkołę czy spotkania z kolegami i koleżankami. Tam zabawa taka jest odbierana jako atak i kończy się prawdziwymi przeżyciami bólu i przykrości.

Rozpowszechnianie wśród dzieci zabaw z elementami przemocy, z użyciem broni (np. gry militarne) stanowi zagrożenie dla rozwoju psychologicznego, bo buduje w nich poczucie nieprawdziwej mocy, możliwości wygrywania z każdym razem albo nawet kilka razy. Oprócz fałszywego obrazu siebie, przesyczone brutalnością gry i zabawy powodują ukształtowanie niewłaściwych nawyków radzenia sobie w trudnych sytuacjach⁶⁰.

- **Agresja jako obrona przed zagrożeniem.**

Jej podstawowym celem jest obrona przed atakiem w sytuacji konfliktu: przewycięzenie strachu i unikanie obrażeń. Ten rodzaj agresji bardzo często pojawia się w środowisku szkolnym. Nauczyciele obserwują konflikty uczniów polegające na agresywnej walce ze sobą. Zadaniem pedagoga jest przerwanie tej sytuacji i wyjaśnienie jej. Często trudno określić, kto jest agresorem, a kto prowodyrem sytuacji. Nauczyciel, widząc bójkę dwóch uczniów, zwraca uwagę na tego bardziej aktywnego i rzucającego się w oczy. Jednak jego ocena może być powierzchowna i opierać się na stereotypowym obrazie podopiecznego. Pierwsze wrażenie może być mylne – jeśli osoba zaatakowana jest bardziej sprawna fizycznie, ma przewagę w konflikcie, stąd też jej dominacja jest bardziej widoczna. Nie oznacza to jednak, że rozpoczęła konflikt. Uczeń, którego nauczyciel ma pozytywny obraz, jest rzadziej postrzegany jako winny konfliktu i inicjujący go.

Przy podejmowaniu interwencji przez pedagoga ważne jest uwolnienie się od trwałych ocen podopiecznego (zarówno pozytywnych jak i negatywnych) i obiektywne zbadanie źródła konfliktu. Należy ustalić przyczyny zachowań agresywnych oraz to, kto jest prawdziwym

⁶⁰ G. Poraj, *Agresja...*, s. 24.

agresorem, a kto ofiarą. Jednak pomocy i uwagi nauczyciela potrzebują obaj uczestnicy konfliktu. Agresja ucznia ma swój powód i warto dowieść tego, co nim jest. Profesjonalny wychowawca jest daleki od powierzchownych ocen i obarczania winą osoby wyłącznie na podstawie tego, co wie o jej dotychczasowych zachowaniach, zamiast dowieść prawdy. Stałe karanie ucznia postrzeganego jako agresor i uniewinnianie ofiary może powodować poczucie bezkarności u tego drugiego i poczucie krzywdy u pierwszego⁶¹.

- **Agresja jako reakcja na frustrację.**

Celem tego rodzaju agresji jest „wyrównanie krzywd”. Pojawia się jako następstwo niezaspokojonych potrzeb i w sytuacji psychologicznego zagrożenia jednostki. Dotyczy przede wszystkim frustracji powstającej na skutek niezaspokojonej potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, miłości czy akceptacji. Może być również skutkiem przeszkód powstających podczas realizacji różnych celów jednostki i jej działań. Rozumiana w taki sposób agresja jest odwetem za doznane upokorzenia.

Najczęściej występującymi czynnikami agresywnymi są: zagrożenie obrazu własnej osoby, naruszenie godności osobistej i samooceny. W tych przypadkach atak jest drogą do podniesienia własnej samooceny i „zachowania twarzy”. Uczniowie doznający niepowodzeń na różnych polach działań szkolnych rekompensują je poprzez agresywne zachowania. Ich bezsilność, pojawiająca się na skutek braku sukcesów, zamienia się w gniew, rozgoryczenie i złość. Często jej powodem są także problemy domowe i funkcjonowanie w środowisku rodzinnym. Nauczyciele mają niewielkie możliwości oddziaływania na rodzinę (szczególnie patologiczną), jednak powinni być wrażliwi na zaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych dziecka: bezpieczeństwa, akceptacji, przynależności i szacunku⁶².

- **Agresja jako „wywiad”.**

Jej celem jest badanie, na ile dziecko może sobie pozwolić w kontaktach z innymi osobami, na ile jest skuteczne i gdzie wyznaczono granice jego działań. Równocześnie jest „walką o władzę”. Bardzo typowym przykładem takich zachowań jest wymuszanie na rodzicach np. kupna zabawki poprzez płacz, krzyk, kopanie, kładzenie się na podłogę i cały repertuar zachowań histerycznych. Jeśli żądanie zostanie spełnione – dla dziecka jest to potwierdzenie, że takie zachowanie przynosi zamierzony skutek i warto je powtarzać. Drugi wniosek płynący z tej sytuacji to informacja, że rodzice je akceptują i jest ono dla nich normalne.

⁶¹ Ibidem, s. 26.

⁶² Ibidem, s. 31

Poczucie władzy i kontroli nad rodzicami jest demoralizujące i grozi przenoszeniem go w inne środowiska. W pierwszej kolejności pojawia się w domu, w drugiej – w szkole. Władza dziecka rozciąga się najpierw na pozostałych uczniów, potem na nauczycieli. Jest mu trudno zrozumieć, że obowiązują go inne zasady niż w domu i nie może kontrolować osób, z którymi ma styczność. Zachowania takie są skutkiem braku narzuconych granic i ustalenia tego, co jest dozwolone i zabronione. Ważną rolę w tym zakresie ma do odegrania nauczyciel. Wprowadzając konsekwencje za złamanie zasad panujących w klasie, zapobiega przekroczeniu granic. Dziecku potrzebna jest przewidywalność, jasne zasady postępowania, znajomość wartości, których należy się trzymać⁶³.

- **Agresja jako ukryte pragnienie miłości.**

Celem zachowań agresywnych z tego kręgu jest uzyskanie zainteresowania, miłości oraz pozyskanie wsparcia ze strony otoczenia. Kiedy wszystkie inne sposoby zwrócenia na siebie uwagi zawodzą, dziecko sięga po niezastąpione narzędzie, którym jest nieaprobowane społecznie zachowanie, wymagające interwencji osób trzecich. Dziecko zauważa, że tego typu działania sprzyjają wzbudzeniu zainteresowania i nakierowaniu na nie uwagi dorosłych. Zachowania te mogą mieć różnorodny charakter, poczynając od bójek i utarczek słownych, na kradzieży i rozbojach kończąc.

Agresywne działania o tym podłożu są charakterystyczne tak dla małych dzieci, jak i nastolatków. Szkoła może skutecznie przeciwdziałać poczuciu alienacji i odrzucenia u uczniów. Poprzez umiejętnie organizowane życie klasowe i pracę w czasie lekcji nauczyciel ma szansę stworzyć warunki pozwalające dzieciom na zaspokojenie potrzeby przynależności, aprobaty, poczucia bycia kimś ważnym i akceptowanym⁶⁴.

Omawiając zjawisko agresji w szkole, warto również wspomnieć o problemie **stałego schematu percepcyjnego dziecka**. Ludzie mają tendencję do upraszczania swoich ocen i kierowania się stereotypami. Służy to oszczędności poznawczej – nie musimy za każdym razem dokonywać oceny osoby – przy spotkaniu z nią kierujemy się tym, co dotychczas o niej się dowiedzieliśmy i tym, w jaki sposób ocenialiśmy ją do tej pory. Zarówno rodzice, jak i nauczyciele uogólniają pojedyncze zachowania dziecka i przypisują im cechy jednoznacznie pozytywne lub jednoznacznie negatywne. W uproszczeniu można opisać to w ten sposób, że obserwując więcej zachowań pożądanых, tworzą pozytywny obraz dziecka, natomiast przy nasilaniu się zachowań negatywnych – oceniają je niekorzystnie.

⁶³ Ibidem, s. 33.

⁶⁴ Ibidem, s. 37.

Dodatkowo, żywią przekonanie o niezmienności charakteru dziecka. Oznacza to, że dziecko nieposłuszne, agresywne, sprawiające kłopoty i złośliwe jest postrzegane w ten sposób przez całe życie. Rodzi się przekonanie, że to jego cecha charakterystyczna. Dodatkowo, pojawiają się wobec niego oczekiwania, które mają to potwierdzać. Raz przypisana rola, np. łobuziaka, służy utrwaleniu tych zachowań u dziecka. Wiedząc, że jest oceniane właśnie w taki sposób, nie stara się ono być inne i odgrywa narzuconą sobie rolę.

Wyjście z roli jest bardzo trudne i wymaga dużego wysiłku. Nauczyciel, podobnie jak rodzice, postrzega swoich podopiecznych przez pryzmat własnych poglądów, postaw czy samooceny. Zaobserwowane na początku interakcji zachowania rzutują na dalszą ocenę i przyczyniają się do zbudowania stałego schematu percepcyjnego ucznia. Na jego kształt wpływają przede wszystkim oceny szkolne i umiejętność podporządkowania się szkolnemu regulaminowi.

Jeśli uczeń na początku swojej drogi edukacyjnej da się poznać jako osoba sprawiająca kłopoty, trudna w kontakcie i uzyskująca słabe noty w nauczaniu, nikt nie będzie od niego oczekiwał innego zachowania. Otrzyma etykietkę złego ucznia i trudno mu będzie się z nią rozstać. Cokolwiek by nie zrobił – nie zostanie obiektywnie oceniony, ale zgodnie z przypisaną mu wcześniej rolą. To z kolei grozi powstaniem **mechanizmu zamkniętego koła** – jeśli otoczenie spodziewa się po nim wyłącznie złego zachowania – tak właśnie będzie postępował. W ten sposób utrwała się jego etykieta⁶⁵.

Problemy z dyscypliną i złym zachowaniem uczniów są codziennością w wielu szkołach. Utrzymanie porządku w klasie jest możliwe dzięki czterem elementom, jakie uwzględnić powinien w swoim warsztacie nauczyciel:

- interesującym lekcjom, prowadzonym w sposób absorbujący uwagę ucznia;
- umiejętnościom organizacyjnym nauczyciela;
- dobrym relacjom nauczyciel–uczeń;
- zachowaniu dyscypliny w klasie.

Często problemy ze sposobem zachowania uczniów mają szansę na rozwiązanie, jeśli zostaną wyjaśnione ich przyczyny. Rozpoznanie ich może okazać się trudne, w niektórych przypadkach wręcz niemożliwe. Warto jednak szukać ich źródeł poprzez poważną rozmowę z uczniem, taką, w której traktowany jest on jak osoba dorosła. Rozmowa z każdym podopiecznym powinna przebiegać indywidualnie, po zajęciach lekcyjnych⁶⁶. W organizacji i prowadzeniu tego typu rozmów nauczyciel kierować się może następującymi wskazówkami:

⁶⁵ Ibidem, s. 29.

⁶⁶ G. Petty, op. cit., s. 107.

1. Znajdź prawdziwy problem.

Szukaniu prawdziwego problemu służy przede wszystkim uważne słuchanie. Daj uczniowi się „wygadać”, powiedziec to, co chce, przedstawić swój punkt widzenia. Pomaga też założenie, że uczeń chce i potrafi rozwiązać swoje problemy. Nie należy spieszyć się ze swoimi radami i osądami. Nie sugeruj swojej opinii, raczej przedstaw własny punkt widzenia. Okazuj akceptację przede wszystkim poprzez komunikaty niewerbalne. Kluczowe pytanie w poszukiwaniu prawdziwego problemu to: „Co jest dla Ciebie najtrudniejsze?”.

Przykłady:

„Co jest dla Ciebie najtrudniejsze w zachowaniu ciszy podczas lekcji?”.

„Co jest dla Ciebie najtrudniejsze w kontaktach z klasą?”.

„Co jest dla Ciebie najtrudniejsze w odrabianiu lekcji?”.

2. Uzgodnij rozwiązanie.

Rozwiązywanie problemu rozpocznij od przedstawienia go uczniowi i pytania „Co zrobisz z tym problemem?”. Jeśli uczeń nie potrafi udzielić na nie odpowiedzi, zaproponuj własne rozwiązanie i spytaj ponownie, czy przychodzi mu do głowy coś innego. W przypadku, kiedy tak się nie stanie, zapytaj o zgodę na realizację Twojego planu, chyba że uczeń wyrazi taką aprobatę spontanicznie.

Przykład:

„Mam pomysł na rozwiązanie Twojego problemu. Jesteś skłócony z Martą. Podejrzewam, że nigdy spokojnie ze sobą nie rozmawialiście. Może czas, żeby wyjaśnić Wasze nieporozumienie. Zgadzasz się ze mną?”.

3. Postaw cel.

Nie wystarczy samo uzgodnienie rozwiązania. Należy uczniowi postawić konkretny cel. Jeśli uczeń jest skonfliktowany z kimś z klasy, można ustalić, że na kolejnej przerwie porozmawia o tym nieporozumieniu z tą osobą.

Przykład:

„Umawiamy się, że dzisiaj porozmawiasz z koleżanką o Waszym nieporozumieniu”.

4. Ocen realizację.

Po pewnym czasie oceń realizację uzgodnionego z uczniem celu. Ucznia należy uprzedzić, że zostaną podjęte takie działania. Ważne jest, aby uświadomił sobie, że zostanie sprawdzony, a nauczyciel rzeczywiście interesuje się jego sprawą i nie zostawi jej na tym etapie.

Przykład:

„Na kolejnej lekcji sprawdzę, czy porozmawiałeś ze swoją koleżanką”.

Uporczywe problemy z dyscypliną mogą się pojawić na skutek wielu przyczyn. Za część z nich odpowiedzialny jest nauczyciel, więc przy odpowiedniej wiedzy i umiejętnościach, można im zapobiec⁶⁷.

- **Niewłaściwa praca podczas lekcji.**

Zajęcia uczniów powinny być do nich dostosowane, zarówno pod względem stopnia trudności, jak i tempa pracy. Należy zwrócić uwagę na to, czy powierzane podopiecznym prace nie są zbyt łatwe lub zbyt trudne, czy polecenia zostały jasno zdefiniowane i czy dobrze wypełniają czas na lekcji. Czasem zdarza się, że zdolniejsi uczniowie szybciej wykonają polecenia i nudzą się, tymczasem ci wolniej pracujący czują zniecierpliwienie, ponieważ mają przed sobą jeszcze dużo pracy. Zarówno ci pierwsi, jak i drudzy, mogą zacząć przeszkadzać, ponieważ ich czas został źle rozplanowany.

- **Wypróbowywanie władzy nauczyciela.**

Czasami uczniowie mogą zachowywać się w niestosowny sposób tak długo, aż nauczyciel zareaguje w dostatecznie zdecydowany sposób. Jeśli pedagog zauważy, że podopieczni poddają go próbie, nie powinien zareagować ani przesadnie gwałtownie, ani zbyt słabo. Powinien wtedy postawić jasno pewne sprawy:

- ma prawo do tego, aby go słuchano;
- we wszystkim co robi, ma na uwadze dobro swoich uczniów;
- używanie władzy jest stosowne, jeśli robi się to dla dobra podopiecznych;
- bycie surowym, ale sprawiedliwym, przynosi najlepsze efekty.

Umocnieniu swojego autorytetu służy **zachowanie asertywne**. Jego podstawą jest okazywanie szacunku i zrozumienia dla uczuć i myśli innych osób oraz zachowanie prawa dla siebie do okazywania tego, co się myśli i czuje. Asertywność pomaga w stawianiu granic innym osobom oraz egzekwowaniu swoich praw. Dla nauczyciela oznacza to stanowcze zachowanie, pozbawione niepotrzebnych emocji i wrogich zachowań wobec ucznia.

- **Potrzeba uwagi.**

Często problematyczne zachowanie jest skutkiem potrzeby zwrócenia na siebie uwagi. Zwykle dotyczy to ekstrawertycznych uczniów, którzy lubią być w centrum zainteresowania innych uczniów i nauczyciela. Ponieważ nie znają innych, skutecznych sposobów, robią to za pomocą złego zachowania. Czasem o takich uczniach mówi się, że się popisują, są błaznami klasowymi, bufonami i zwykle nie są lubiani ani przez nauczyciela, ani przez kolegów

⁶⁷ Ibidem, s. 109.

i koleżanki z klasy. Sposobem na zachowanie takiego podopiecznego jest pogodzenie się z jego potrzebą zwracania na siebie uwagi i zachęcanie go do robienia tego w społecznie akceptowany sposób. Okazywanie zainteresowania każdym aspektem pracy ucznia i wszystkim, co ma związek z jego obowiązkami szkolnymi, jest skuteczniejsze niż ganieńie go za przeszkadzanie w lekcji. Od podopiecznego powinno zależeć, jakiego dokona wyboru – pedagog może mu poświęcać swój cenny czas, jeśli dotyczy to zadań szkolnych, lub nie robić tego wcale. Uczeń taki powinien siedzieć z dala od swoich „wielbicieli”, a w otoczeniu osób, które są wobec niego obojętne.

- **Nieskuteczne korzystanie z autorytetu formalnego.**

Jeśli Twoja reakcja na nieodpowiednie zachowanie nie będzie wystarczająco szybka i zdecydowana, możesz spotkać się z nieuprzejmością ze strony uczniów, brakiem szacunku i ignorowaniem Cię. Bunt klasy może się rozszerzyć także na osoby, które zwykle nie sprawiały żadnych kłopotów. Jeśli raz pozwoli się uczniom na przekroczenie wyznaczonych dla zachowań szkolnych granic, powrót do należytych relacji zwykle okazuje się trudny. Nad klasą można zapanować wtedy, kiedy rygorystycznie i wytrwale stosuje się ustalone zasady i nie pozwala wyprowadzić się z równowagi. Jeśli masz poważne problemy, możesz spróbować o nich z kimś porozmawiać. Każdy czasem przeżywa kłopoty i warto je omówić z bardziej doświadczonymi od siebie współpracownikami.

- **Stres uczniów.**

Często powodem złego zachowania jest przeżywany przez dziecko stres. Jego źródła mogą być bardzo różne – począwszy od problemów rodzinnych, poprzez kłopoty w szkole czy nieporozumienia z rówieśnikami. Najbardziej pomocna w dotarciu do źródła może się okazać rozmowa. Nie trzeba jej zaczynać od razu po wystąpieniu problematycznego zachowania – czasem warto poczekać, aż emocje opadną. Podczas takiej rozmowy lepiej jest słuchać, niż mówić. Nie należy przyjmować na siebie całej odpowiedzialności za rozwiązanie sytuacji – jeśli problemy ucznia są poważne, można odesłać go do psychologa.

Pytania, jakie można zadać uczniowi:

„Czy masz jakieś problemy? Ostatnio Twoje zachowanie się zmieniło”.

„Czego oczekujesz ode mnie, jeśli Twoje zachowanie staje się nieznośne?”.

„Co można zrobić, by takim sytuacjom zapobiec?”.

„Czy możemy ustalić, w jaki sposób będziesz mógł/mogła się uspokoić?”.

- **Zasady zostały złamane, ale nikt nie przyznaje się do winy.**

Czasem w klasie dochodzi do zdarzenia, do którego nikt nie chce się przyznać. Nie można unikać pytań o sprawcę, ale nie zawsze znajdzie się ktoś, kto się przyzna. Nie należy

dochodzić do prawdy za wszelką cenę. Klasa i uczniowie mogą mieć o to żal. Tym bardziej, jeśli będziesz oskarżać bezpodstawnie, bez pewności, kto zawinił. Najpierw należy uciszyć klasę, a potem zapytać: „Kto to zrobił?”. Jeśli nikt nie odpowie, można badać sprawę w inny sposób:

Przykłady:

„Nikt nie odpowiada na moje pytanie – winowajca nie ma odwagi, aby się przyznać”.

„Jeśli nie masz odwagi się przyznać – nie rób tego”.

Postawienie sprawy w taki sposób jest sygnałem, że winowajca to przede wszystkim tchórzliwa osoba, a nie spryciarz. W ten sposób możesz go zniechęcić do powtarzania takiego postępowania. Jeśli ktoś jednak się przyzna, podziękuj za szczerość – może to być przecież trudne dla ucznia. W zależności od znaczenia tej sytuacji, podopieczny może zostać z Tobą po lekcji w celu wyjaśnienia swojego przewinienia. Jeśli nikt się nie przyznaje, kontynuuj lekcję, nie warto marnować czasu na sytuację, która najprawdopodobniej w danej chwili nie ulegnie rozwiązaniu. Nie można jednak pozwolić na to, aby podobne wydarzenia miało jeszcze kiedyś miejsce.

7. Kryzys w rodzinie

Drugim ważnym zagadnieniem poruszonym przy okazji omawiania motywów i źródeł zachowań agresywnych uczniów są zaburzenia w obrębie funkcjonowania środowiska rodzinnego. W ostatnich latach zwiększa się ilość rozwodów, dzieci są świadkami rozpadu małżeństwa swoich rodziców i ich wchodzenia w nowe związki. Dla dziecka mogą to być trudne przeżycia, skutkujące niejednokrotnie agresywnymi zachowaniami. Szkoła jest ważnym miejscem dla młodego człowieka, dlatego często manifestuje w niej własne niezadowolenie, frustrację i złość wywołane sytuacją rodzinną.

Na skutek zmian kulturowych i społecznych zmienia się także rodzina. Jej modele i sposób funkcjonowania są uzależnione często od czynników zewnętrznych i przeobrażeń zachodzących w całym społeczeństwie. W tej chwili odeszliśmy już daleko od tradycyjnego modelu rodziny składającej się z małżeństwa – rodziców i ich własnych dzieci. W przeszłość odchodzi też model rodziny wielopokoleniowej, w której współżyje ze sobą kilka pokoleń, wzajemnie wspierając się i pomagając sobie.

Zjawiska związane kryzysem w rodzinie nasilają się. Bardzo często dzieci wychowywane są w **rodzinach niepełnych** lub **rekonstruowanych**. Do rodzin niepełnych zaliczamy takie, w których dziecko wychowywane jest przez jednego rodzica. Nazywamy je także minimalnymi, monoparentnymi lub monorodzicielskimi. Powstają one na skutek śmierci rodzica (nieobecność stała), rozwodu (nieobecność czasowa) lub długotrwałej nieobecności rodzica, np. związanej z wyjazdem zarobkowym, pobytem w szpitalu bądź w więzieniu (nieobecność okresowa). Do rodzin niepełnych zaliczamy także matki samotnie wychowujące dziecko.

Liczba takich rodzin w Polsce rośnie. Biorąc pod uwagę rodziny z dzieckiem do 24 roku życia, według spisów powszechnych, w roku 1988 w Polsce było to 14% ogółu wszystkich rodzin (901,0 tys.), a już w roku 2002 – 19,4% (1125,5 tys.). Według danych z 2002 roku, większość tych rodzin tworzą matki samotnie wychowujące dzieci – 90,6%. Najlicniejsza grupa wśród nich to kobiety rozwiedzione 25,8%, panny – 17,5% oraz wdowy – 15,6%. Wśród samotnych ojców przeważają wdowcy – 32,1%.

Struktura wiekowa dzieci w rodzinach niepełnych przedstawia się następująco – 0–2 (13,1%); 3–6 lat (16%); 7–14 lat (36%); 18–24 lata (21,7%). Ogółem, w rodzinach niepełnych wychowuje się 15,4% (1660,9 tys.) wszystkich dzieci w wieku do 24 lat⁶⁸.

Na podstawie danych przygotowanych przez GUS można stwierdzić, że liczba rozwodów w Polsce ma tendencję wzrostową. W roku 2009 osiągnęła ona rekordową wielkość 72 tysięcy. Oznacza to, że w rodzinach rozbitych wychowuje się 40 tysięcy nieletnich dzieci. Najczęściej pozostają one pod opieką matki (56%), wyłączność opieki ojca została przyznana 4% mężczyznom, a w przypadku 38% wychowanie jest wspólne⁶⁹.

Bardzo często dochodzi do rozwodów wśród stosunkowo młodych ludzi. W roku 2008 średni wiek rozwiedzionego mężczyzny wynosił 40 lat, rozwiedzione kobiety statystycznie były o 2,5 roku młodsze⁷⁰. Osoby te nie pozostają do końca życia same, ale wchodzi w nowe związki. Na skutek tych przeobrażeń powstają tzw. **rodziny rekonstruowane (patchworkowe)**. Składają się one z rodziców, dzieci z ich poprzednich związków oraz tych, które przyszły na świat podczas trwania nowego małżeństwa. Ich struktury często są rozbudowane i obejmują także rodziców dzieci wychowywanych przez tę rodzinę. Często młodzi ludzie ze względu na wiek będą pozostawać jeszcze długo pod opieką rodzicielską i potrzebna jest im obecność obu biologicznych rodziców oraz partnera/partnerki swojego rodzica. Rodziny takie zakładają kontynuowanie dobrych relacji ze swoimi byłymi partnerami i włączają ich w proces wychowania dzieci.

Nowym zjawiskiem są także rodziny niepełne czasowo, pojawiające się na skutek czynników ekonomicznych. Ze względu na konieczność zarobkowania i otwieranie się rynków pracy za granicą, rodzice decydują się na wyjazd do innego kraju i pozostawiają dziecko z drugim rodzicem albo nawet tylko z dziadkami. Ponieważ najczęściej kierunkiem emigracji zarobkowej są kraje Unii Europejskiej, zjawisko to nazywa się eurosieroctwem. Dzieci pozostają bez pełnej opieki rodzicielskiej przez długi czas i widują się z rodzicami sporadycznie.

Konieczność zarobkowania, nadmiar pracy, zmęczenie czy trudności w radzeniu sobie z obowiązkami domowymi mogą również prowadzić do zjawiska „nieobecnego rodzica”. Choć mieszka on z rodziną, jego kontakt z dzieckiem jest ograniczony i minimalny. Jest to

⁶⁸ Informacja o sytuacji rodzin w Polsce na podstawie Narodowej Strategii Integracji Społecznej (Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa, 2004 r.) oraz wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r., http://www.unic.un.org.pl/rok_rodziny/mi_informacja.php (dostęp uzyskany dnia 2.05.2011).

⁶⁹ GUS, Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000–2009 http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/PUBL_lu_podsta_info_o_rozwoju_demograf_polski_2000-2009.pdf (dostęp uzyskany dnia 2.05.2011).

⁷⁰ Ibidem.

spowodowane wypełnieniem czasu obowiązkami pozadomowymi oraz dysfunkcjami w pełnieniu roli rodzica.

Rodziny przybierają coraz to nowe formy, dalekie od prostego schematu: rodzice plus dzieci. W pracy nauczyciela jest to o tyle ważne, że należy zrozumieć sytuację dziecka, u którego dochodzi do rozbicia rodziny i tworzenia jej na nowo. Może ono wtedy przeżywać problemy emocjonalne i mieć zaburzone poczucie bezpieczeństwa. Pedagog powinien też być przygotowany na spotkanie rodziców w nietypowych układach rodzinnych, np. z nowym partnerem. Opiekę nad dzieckiem może też sprawować większa liczba osób, nie tylko biologiczni rodzice.

8. Sytuacja nauczyciela we współczesnej szkole

Zmiany społeczne dotyczą także samych nauczycieli. Wokół zawodu pedagoga pojawiają się coraz to nowe kontrowersje związane z czasem pracy i wynagrodzeniami. W dyskusjach społecznych kwestionowane są zasady pracy nauczycieli, powszechnie oceniane jako przywileje. Pedagodzy poddawani są także presji ze strony rodziców, wymagających dobrego przygotowania dzieci i młodzieży do życia i odnoszenia w nim sukcesów oraz często zastępowania ich w pełnieniu funkcji wychowawczych i opiekuńczych. Coraz częściej też nauczyciele spotykają się z agresją ze strony swoich podopiecznych i są wobec niej bezradni.

Oprócz podstawowych wymogów nauczyciel powinien także posiadać szereg predyspozycji, głównie o charakterze interpersonalnym i społecznym. Podstawą jego pracy jest umiejętność nawiązywania kontaktu, otwartość na innych ludzi, a także wiedza i wyobraźnia dotycząca tych, których się uczy. Równie ważna jest empatia i umiejętność formułowania przekazu werbalnego. Podstawą pracy pedagoga jest słowo, więc umiejętne operowania nim i zdolność do formułowania wypowiedzi są niezwykle cenne. Dobrze, jeśli dla nauczyciela praca w szkole jest pasją, choć większość ludzi oczekuje od pedagoga wręcz powołania do wykonywania tego zawodu. Wymaga on wielkiego zaangażowania i poświęcenia swojego czasu wolnego i energii⁷¹.

Polscy specjaliści opracowali listę kompetencji nauczyciela, która może stanowić ważną wskazówkę dla organizatorów kształcenia kandydatów na nauczycieli, a młodym adeptom tego zawodu uświadomić, jakie kwalifikacje są im potrzebne. Do kompetencji tych należą⁷²:

- kompetencje merytoryczne (rzeczowe) – dotyczą one nauczanych treści, rozumienia i ich integracji;
- kompetencje dydaktyczne, psychologiczne i pedagogiczne – odnoszą się do organizowania procesu dydaktycznego i wychowawczego;
- kompetencje komunikacyjne – umożliwiają skuteczne porozumiewanie się ze wszystkimi podmiotami życia szkolnego;

⁷¹ *Nauczyciel*, z książki Pawła Hebdy i Jerzego Madejskiego *Zawód z pasją*, wyd. "Park", <http://gazetapraca.pl/gazetapraca/1,74896,2973551.html> (dostęp uzyskany dnia 10.05.2011).

⁷² G. Poraj, *Od pasji ...*, s. 27.

- kompetencje wychowawcze i diagnostyczne – pozwalają na poznanie ucznia, rozwijanie u niego pożądaných postaw i zachowań;
- kompetencje dotyczące projektowania i planowania pracy – przejawiają się w umiejętności dokonywania właściwych wyborów programów, podręczników oraz przejawiania kreatywnej postawy w pracy z uczniem;
- kompetencje medialne, informatyczne i techniczne – posiadanie ich daje dostęp do nowoczesnych źródeł wiedzy i operowania technologiami informacyjnymi;
- kompetencje moralne – polegają na zdolności do refleksji i uświadamianiu sobie własnych postaw i zachowań;
- kompetencje autoedukacyjne – nastawione są na samodoskonalenie i własny rozwój zawodowy.

Jak widać, nowoczesne spojrzenie na kompetencje nauczyciela to nie tylko wiedza przedmiotowa i znajomość swojego obszaru wiedzy. To znacznie szerszy zakres posiadanych informacji i umiejętności, uwzględniających znaczenie dialogu między nauczycielami a innymi podmiotami związanymi ze szkołą: uczniem, jego rodzicami, innymi nauczycielami i przedstawicielami środowiska lokalnego. To także uwzględnianie indywidualności ucznia oraz otwartość na wszelkie zmiany zachodzące w świecie społecznym. Nowoczesny pedagog powinien posiadać kompetencje do posługiwania się najnowszymi technologiami, umieć organizować i planować swoją pracę, także w kontekście stałego dokształcania się i otwartości na ideę *lifelong learning*.

Zakończenie

Praktyki zawodowe w szkołach mają w swoim założeniu zweryfikować przygotowanie studentów kierunków nauczycielskich do pełnienia roli dydaktyka i wychowawcy. Ze względu na złożoność problemów, z jakimi borykają się uczniowie w szkole i w domu, różnorodność ich osobowości i charakterów, to właśnie rola wychowawcy może okazać się trudniejsza do pełnienia przez młodych nauczycieli, będących dopiero u progu kariery zawodowej, pozbawionych tego typu doświadczeń. Niniejszy poradnik ma stanowić dla nich pomoc w rozwiązywaniu najbardziej typowych dla środowiska szkolnego trudnych sytuacji w relacjach wychowawców z uczniami oraz ich rodzicami.

Jednocześnie studenci przygotowujący się do rozpoczęcia praktyk powinni mieć świadomość, że nie sposób przewidzieć wszystkich zaskakujących problemów wychowawczych, jakie mogą się pojawić w czasie ich pracy w szkole. Nie jest też możliwe wskazanie prostych rozwiązań dla każdej trudności czy komplikacji, z jaką zetknie się wychowawca w swojej praktyce zawodowej. Poszczególne sytuacje, w jakich znajdzie się student w szkole, w relacji z uczniem, z jego opiekunem, z innym nauczycielem, będą inne i konieczne będzie podjęcie odmiennych działań.

Informacje podane w tym poradniku stanowić mogą jedynie wskazówki, proste porady pomagające studentom w zdobywaniu ich pierwszych, własnych doświadczeń nauczycielskich. Katalog swoich metod i zasad postępowania wypracowywać będą samodzielnie w kolejnych tygodniach i miesiącami spędzonych w szkole, w roli nauczyciela i wychowawcy.

Bibliografia

- Błędowski P., Nowakowska M., *Podstawy kształcenia ustawicznego*, Łódź 2010.
- Bojarska K., *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji*, [w:] M. Pawłęga (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji. Pakiet edukacyjny dla trenerów i trenerek*, http://bezuprzedzen.org/doc/pakiet_przeciw_dyskryminacji.pdf.
- Brannon L., *Psychologia rodzaju*, GWP, Gdańsk 2002.
- Chmielewska B., *Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania do czasu wolnego* [w:] K. Ferencz, E. Kozioł, *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2002.
- Dembo M. N., *Stosowana psychologia wychowawcza*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A. Warszawa 1997.
- Fuszara M., *Kobiety wobec uniwersyteckiej edukacji*, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=01&article=05>.
- Grzybek A., *Dyskryminacja ze względu na płeć* [w:] M. Pawłęga (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji. Pakiet edukacyjny dla trenerów i trenerek*, http://bezuprzedzen.org/doc/pakiet_przeciw_dyskryminacji.pdf.
- Hajduga J., *Wytyczne do pracy wychowawcy klasy*, <http://www.wychowawca.pl/miesiecznik/02-122/09.htm>.
- Hebda P., Madejski J., *Zawód z pasją*, wyd. "Park", <http://gazetapraca.pl/gazetapraca/1,74896,2973551.html>.
- *Informacja o sytuacji rodzin w Polsce na podstawie Narodowej Strategii Integracji Społecznej (Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa, 2004 r.) oraz wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r.*, http://www.unic.un.org.pl/rok_rodziny/mi_informacja.php.
- *Jak tworzyć program wychowawczy szkoły*, <http://www.cmp3.ore.edu.pl/node/26813>.
- *Karta nauczyciela, Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. (tekst ujednolicony wraz ze zmianami wprowadzonymi ustawą o zmianie Karty nauczyciela z dnia 15 lipca 2004, która weszła w życie z dniem 31 sierpnia 2004 roku)*, http://www.menis.pl/karta_nauczyciela.html.

- Kosmała J., *Edukacja w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2009.
- Kuźma J., *Nauczyciele przyszłej szkoły*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Lange A., *Wycieczka w edukacji*,
http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=CL77I3IY83XV MY6N62JW3B87&cat_id=254.
- Misztel M., *Wolontariat w szkole. Organizacja i prowadzenie szkolnego klubu wolontariusza*,
http://www.wolontariat.org.pl/repository/Publikacje/Teksty/Wolontariat%20w%20szkole_internet.pdf.
- Molczyk J. *Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność, płeć* [w:] M. Pawłęga, (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji. Pakiet edukacyjny dla trenerów i trenerek*,
http://bezuprzedzen.org/doc/pakiet_przeciw_dyskryminacji.pdf.
- Nowosad I., Błaszczuk K., *Nauczyciel jako inicjator i organizator współpracy z rodzicami. Świadomość celu i możliwości*, [w:] K. Ferenz, E. Koziół, *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2002.
- Pervin L. A., Oliver P. J., *Teorie osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Petty G., *Nowoczesne nauczanie*, GWP, Sopot 2010.
- *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*,
http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf.
- *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*,
http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf.
- *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000–2009*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010.
- Poraj G., *Agresja w szkole*, Oficyna Wydawnicza „Edukator”, Łódź 2002.

- Poraj G., *Od pasji do frustracji. Modele psychologicznego funkcjonowania nauczycieli*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- *Prawa rodziców*,
http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2159%3Aprawa-rodzicow-&catid=219%3Aycie-szkoy-rady-rodzicow-prawa-rodzicow&Itemid=302.
- Rathus S. A., *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004.
- Schaeffer K., *Nauczyciel w szkole*, GWP, Gdańsk 2008.
- Taraszkiewicz-Kotońska M., *Wychowanie* [w:] Taraszkiewicz-Kotońska M. (red.), *Zasady skutecznej komunikacji w nauczaniu i wychowaniu*, Wydawnictwo Verlag Dashhöfer, cp. 2003.
- *Statystyczny dyrektor polskiej szkoły*,
<http://www.scholaris.pl/cms/index.php/news/show?id=VW4Y41772DAVT2W2S1NY52M4>.
- Wojciechowska B., *Wychowawca – pedagog nie tylko dla uczniów*,
http://www.scholaris.edu.pl/cms/index.php/news/show_art?id=354EDIFIJAC8FNLLYO843LRP&cat_id=254.
- Wosińska W., *Psychologia życia społecznego*, GWP, Gdańsk 2004.
- Żmuda A., *Homoseksualny nauczyciel? Nie w Polsce*,
<http://praca.wp.pl/strona,3,title,Homoseksualny-nauczyciel-Nie-w-Polsce,wid,12403931,wiadomosc.html>.